

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

SØNDERJYSK

MÅNEDSSKRIFT

Ole Harck: Arksum på Sild

Fr. Lorenzen: En gammel Åbenrå-naver fortæller

Jens Lampe: En sønderjysk lærer i oplysningstiden

Senius Tiedemann: Et frierbrev

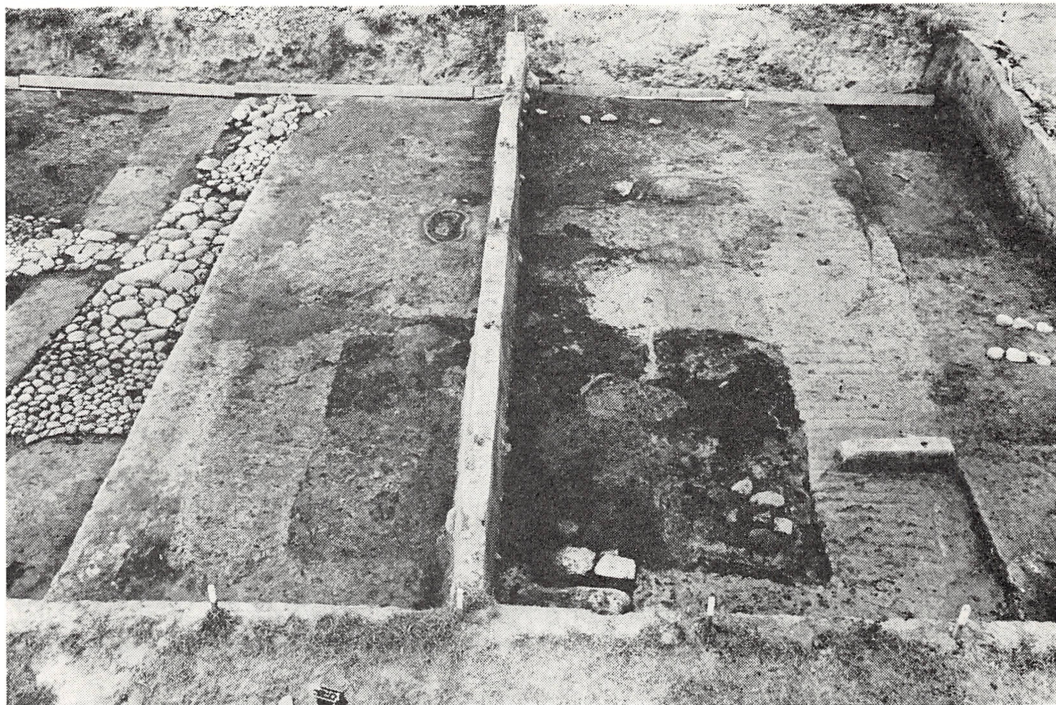
Thøger Bang: Mere om Sicherungsstellung Nord

Torben Glahn: Svundne tiders rejsende oplever Sydslesvig

Bog anmeldelser

Grænselandsdagbog

OKT. / NOV. 10/11 · 1975 51. ÅRG.

Husrester fra romertiden. Midt i billedet en profilvæg, som længdedeler langhusets staldende. Væggene af klægtørn ses som lyse striber med mørkere tværlag. Den dybere liggende stenbro på billedets venstre side tilhører en ældre gård fra omkring Christi fødsel. Herfra fører en indgang igennem resterne af husets langsidesvæg. (Institut für Ur- und Frühgeschichte, Universität Kiel. Copy-right).

Arksun på Sild

AF OLE HARCK

Historisk Samfund for Sønderjylland arrangerede 6. september 1975 en udflugt til Sild, og dr. Ole Harck, Kiels universitet, fortalte turens deltagere om de udgravninger i Arksun, han har ledet for Institut für Ur- und Frühgeschichte.

Dr. Ole Harck, der talte uden manuskript, mens han viste lysbilleder, giver her et sammendrag af sit foredrag.

Den arkæologiske forskning syd for den dansk-tyske grænse har i de sidste 25 år formået at levere betydelige bidrag dels i retning af ny viden om oldtidens og den tidlige middelalder historie dels i form af

erkendelser som naturvidenskaben i udstrakt grad gør brug af. Forudsætningen for et aktivt arkæologisk arbejde var en systematisk egnundersøgelse, der medførte kendskab til mange ny fund, bopladser og gravhøje. Resultaterne af denne årelange indsats i marken foreligger i bogform for det gamle Flensborg amts og for Nordfrislands inklusive øerne Sild, Amrum og Førø vedkommende, mens et tilsvarende værk om Slesvig amt er under forberedelse.

Med dette materiale som basis kan en relativt ny gren indenfor oldtidforskningen, bosætningshistorien, dyrkes på regionalt plan, mens detaljeret arkæologisk lokalhisto-

rie, der kun kan skrives efter årelange komplicerede udgravninger med et efterfølgende langvarigt studium af materialet, er beholdt det udvalgte eksempel.

Den mindste af Silds beboede bakkeøer, et areal omkring landsbyen Arksum på 2,6 km², der før inddigningen i 30'erne lå over daglig højvande, egnede sig af forskellige grunde fortrinligt til en bredt anlagt analyse af denne slags:

Området er naturligt begrænset til alle sider af et bredt marskbælte. Desuden er det så stort, at en landsbybefolkning – ikke blot en enkelt familie – kunne eksistere og overleve her, forsåvidt den talmæssigt ikke overskred en bestemt grænse. På den anden side

er Arksum-bakkeøen ikke større, end at en tilbundsgående undersøgelse kunne afsluttes indenfor overskuelig tid.

Geologerne har dokumenteret, at det bebyggede og erhvervsmæssigt udnyttede areals størrelse har været nogenlunde konstant siden jernalderen. Det vil sige, at arkæologerne ud fra kendskab til forholdene i de sidste århundreder håber at kunne trække linier tilbage til den skriftløse tid.

Men frem for alt var befolkningens hverdag i oldtid, middelalder og historisk tid indtil kort før 2. verdenskrig præget af beliggenheden ved havet, hvor fiskere og søfolk tjente til føden, men hvor befolkningen lige så hyppigt mødte en uberegnelig nabo, der

Hytte af flettet træværk inden for volden på Arksumborg. Den gennemskæres af en profilgrøft (mørk stribe). Umiddelbart foran ligger ildstedet (lys rund plet). (Institut für Ur- und Frühgeschichte, Universität Kiel. Copyright).

Husrester fra omkring Christi fødsel. Fra stenbroen uden for vægresterne, der ses som lys stribe i billedets venstre side, fører en vej af ral omkring husmuren. (Institut für Ur- und Frühgeschichte, Universität Kiel. Copyright).

viste sin umådelige, ofte brutale kraft og ødelæggelsesevne.

Disse forhold førte til, at en arbejdsgruppe fra Institut für Ur- und Frühgeschichte

ved Kiels universitet under ledelse af professor G. Kossack, nu München, dr. J. Reichstein, nu Slesvig, og forfatteren måtte suppleres med fagfolk både fra naturvidenska-

På Den store Egnsvandring vandrede deltagerne oven på havdiget ved Arksu. Dr. Ole Harck fortalte herude om bosættelser i Arksu og om stenaldergrave, der var ved at forsvinde i havet på grund af landets sænkning.

ben (geologer, geografer, botanikere, zoologer og antropologer) og fra de humanistiske discipliner (historikere, stednavneforskere og andre) for at nå frem til et afrundet billede af Arksu's tidlige historie.

*

Allerede før 2. verdenskrig havde arkæologer og geologer lagt mærke til Arksu-bakkeøens kendte overfladeformer, der virkede unaturlige, specielt de større og mindre banker på 2 til 4 meters højde og med en diameter på mellem 50 og 100 m. Spørgsmålet om, hvorvidt de stammede fra istiden eller var menneskeværk, blev opklaret lige inden krigsudbruddet i 1939, da vejarbejdere gnavede sig ind i én af højene. Det viste sig, at højen udelukkende bestod af kulturjord fra oldtiden med bygningsrester, planeringslag efter brand og mægtige muldjordsophobninger.

Med denne viden i baghånden påbegyndtes i 1963 undersøgelsen af Arksu's bosættelsehistorie, som bekostes af Deutsche Forschungsgemeinschaft. En fuldstændig udgravning af én af disse banker, som i fagsproget kaldes for byhøje, havde selvfølgelig 1. prioritet i forskningsprogrammet. Den bebyggelse, der fandtes her, de sociale forhold på bopladsen og kontinuiteten mellem de enkelte huslag blev hurtigt nogle af de centrale opgaver i undersøgelsen. Man håbede at kunne gennemgrave den 100×100 m store byhøj ved Arksu's sydlige periferi i løbet af et par sæsoner, men det blev til mange års arbejde, inden det sidste hul kunne lukkes i 1971. Dog retfærdiggør udgravningens resultater den store indsats.

I sandlag fra istiden fandtes ards spor under store dele af byhøjen. De grupperede sig omkring en allerede i tidlig jernalder planeret høj, hvis grave dog kunne fremdrages urørte. Disse kulturspor fra tidlig bronzealder er ikke de ældste på stedet, for forud for »markperioden med gravhøj« lå her en boplads fra slutningen af stenalderen. Vi kender både flintmateriale og keramik fra denne tid. Bronzealdermarken blev pløjet flere gange, hvorefter den igen blev brugt som boplads. Fund herfra dateres til engang midt i bronzealderen.

*

I de følgende århundreder ændredes de klimatiske forhold, og samtidig steg det daglige højvande ved Vesterhavskysten. Dette medførte, at beboerne i Arksu blev tvunget til at sikre landbrugsmæssigt udnyttet jord ved kunstigt at forhøje de egnede områder. De næstfølgende lag på udgravningsstedet bestod derfor af muldjordslag, som enkelte steder har en tykkelse på indtil 80 cm. Først herover følger så den egentlige bebyggelse fra tiden kort før vor tidsregning til 4–5. århundrede efter Christi fødsel. Man kan generelt dele denne bosætning i tre hovedafsnit: En ældre fase med flere, muligvis samtidige gårdanlæg, til tider med udhuse f.eks. kombineret i form af en trelænget gård, fra tiden omkring Christi fødsel. Husene blev udelukkende opført af ca. 80 til 100 cm brede klægtør. Herefter følger så en periode med et centralt langhus, der blev bygget i alt fem gange på samme sted, således at langsiden klægtørsvægge kom til at ligge nøjagtigt på hinanden lag for lag, dog med varierende

længde. Ét af husene målte for eksempel 54 m fra endegavl til endegavl. Dette bygningsværk bestod af en beboelseshalvdel med flere ildsteder og en i østenden liggende stald med talrige båse. Tilbygninger afrundede billedet af et selvstændigt gårdsamfund med aftægts-huse (?) og fadebure. Den yngste bebyggelsesfase kendes kun fra fund i byhøjens periferi: Huslagene er ved årelang pløjning og naturlig erosion skyllet bort fra højens top, og kun lerkarskår i de yngste lag dokumenterer denne seneste periode.

Bortset fra vigtige erkendelser i den relative datering af fundmaterialet, enkeltheder i huskonstruktionerne og andre spændende resultater, der giver et samlet indtryk af jernalderens bopladstruktur, øgedes Arksum-undersøgelseernes videnskabelige betydning i 1972 ved fundet af en samtidig ringvold et par hundrede meter nord for den ovenfor beskrevne byhøj.

*

Fra gammel tid var det kendt, at der lå et borganlæg i Arksum, som i følge beretningerne skal være blevet planeret i sidste århundrede. Et snit igennem tomten havde til formål at dokumentere, at pladsen hørte middelalderen til. Men de talrige fund viste, at volden stammede fra ældre tid. I dag ved man, at ringvolden, der måler ca. 80 m i diameter, blev opført omkring Christi fødsel og kun blev brugt i et tidsrum på ca. 100–200 år. Den egentlige planering af anlægget, hvis funktion ikke er klarlagt endnu, kan dateres til engang jernalderen. En senere benyttelse er udelukket. Der er begrundede formodninger om, at volden ikke kun har tjent som forsvarsværk, men også har haft betydning indenfor den lokale kult. Ved udgravningerne fandtes otte tydeligt adskilte fundlag,

hvoraf de fire ældste indeholder bygningsrester i form af små, 3×4 m store træhytter med ildsted. Husvæggene bestod i modsætning til dem man kender fra bondebefolkningens stabile klægtørsvhuse af flettet træværk og til den lette tagkonstruktion brugte man bundter af græs og halm.

Til en yngre fase, der endnu ikke har givet egentlige spor af bebyggelse, dateres store runde, meterdybe brøndlignende nedgravninger i undergrunden fyldt med forskelligt træværk – og i et enkelt tilfælde en central nedrammet pæl.

Samtidig med at ringvolden var i funktion, skete en stærk befolkningsekspansion i Arksum. Vi kender ca. 28 bopladser fra denne fase på bakkeøen. Ukendte faktorer har tvunget beboerne til også at begynde en udflytning til marsken. Syd for Vesterland blev der fremdraget spor af en kortvarig bosættelse i det forhen oversvømmede område.

*

Hele romertiden og den ældste del af germanertiden er repræsenteret i Arksums fundmateriale, men derefter følger, som andre steder på vore breddegrader, et tomrum i de arkæologiske kilder.

Det var derfor en stor overraskelse, da man ved et tilfælde i 1968 fandt vikingetidens boplad i den nuværende landsbys centrum. Fundene herfra, der ligesom det øvrige materiale kun er sporadisk gennemset, viser, at der i tidlig middelalder har ligget et landsbysamfund bestående af flere enkeltgårde med tilbygninger og grubehuse på bakkeøen. Arkæologiske sensationer indeholdt de samtidige brønde på stedet: til afstivning af skakterne havde beboerne brugt skibstømmer fra et mellemstort handelsskib.

Kulturgeografiske og historiske undersø-

Stenaldergrave i brændingen syd for Arksum på Sild hørte til de oldtidsmindesmærker, som medlemmer af Historisk Samsfund for Sønderjylland fik at se under egnsvandringen 1975. De høje sten til højre i billedet er resterne af det oprindelige gravkammer.

gelses afrunder billedet af Arksums ældre historie. Men også samarbejdet med naturvidenskaben, her især geologi og botanik, gav de ønskede resultater. Siden Sophus Müllers store afhandling om Sønderjyllands stenalder i 1913 kender man til to langdysser og en jættestue syd for Arksum ved randen af en i dag ubeboet mindre bakkeø.

De førstnævnte overskylles dagligt ved højvande, mens en jættestue med ovalt kammer og lang gang, der ligger i en rundhøj, i dag beskyttes af et havdige. Disse – også for lægfolk – tydelige beviser på landsænkning siden oldtiden, giver sammen med andre fund geologerne mulighed for at datere klægaflejringerne omkring Sild. Marsken består af to adskilte, fortrinsvis af arkæologerne tidsbestemte klæglag, hvoraf det ældre blev aflejret engang i slutningen af bronzealderen eller i begyndelsen af jernalderen, mens det yngre hører middelalderen til. Dette viser, at beboerne i Arksum i visse tidsafsnit kunne, hvis ikke ligefrem bebygge marsken, så i hvert fald udnytte den til

kvægdrift m.m., mens man i andre perioder var tvunget til at søge op på højere liggende arealer, noget der medførte økonomisk tilbagegang.

Denne skiften både i bebyggelsesintensiteten og i de af naturen bestemte muligheder for ekspansion eller reduktion gør, at Arksum-undersøgelserne i mange henseender vil høre til de eksempler, som bosættelseshistorien fremover kan bruge som model til dokumentation af lokalhistorie – baseret på den materielle kulturs efterladenskaber.

Litteratur:

Tysksproget: G. Kossack u. O. Harck, Grabungen in der Archsumburg auf Sylt. Vorbericht. Germania 51, 1973, s. 477 ff. – G. Kossack, O. Harck, J. Reichstein, Zehn Jahre Siedlungsforschung in Archsum auf Sylt. Berichte der Römisch-Germanischen Kommission 55, 1974, s. 261 ff.

Dansksproget: O. Harck, Arksumborg på Sild. Flensborg Avis d. 9.3.1974. – O. Harck, Kulturhistoriske seværdigheder i marsken syd for Arksum på Sild. Sydtønder amts julehilsen 1971.

Seks nævere i pinsetøjet i Zürich 1912. Nr. to fra venstre er Chr. Delf, nr. fire er Fr. Lorenzen, og nr. fem er flensborgeren Lorenz Christensen. Fløjmændene er svenskere.

En gammel Aabenraa-naver fortæller

AF FR. LORENZEN

»Når man i tanker svundne tider gæster
og gransker i, hvad slægterne har skabt,
da møder man den gamle håndværksmester,
hvis minde lever, skønt hans navn gik tabt.
Hvad han i arbejdsglade timer magted'
at trylle frem med snilde, kløgt og flid,
vil end i sene tider blive agtet,
som høj kultur fra standens blomstringstid.«

Dette vers af en sang min ungdomsven og
naverbror, skomagermester Christian Delf
skrev til et håndværkerstævne i Sønderborg

*Fabrikant Fr. Lorenzen, der nu bor i Holbæk,
men som er opvokset i Åbenrå, mindes mun-
tre ungdomsdage, da han med små penge på
lommen og meget humør gik på valsen til
Schweiz og Middelhavskysten.*

anno 1929, kom jeg til at tænke på, da jeg
i Sønderjysk Månedsskrift læste fhv. skole-
inspektør Johann Kirstens artikel »En karet-
mager i Ravsted«. I denne publicerede han
sin far, karetmager F. A. Kirstens erindrin-

ger fra ungdoms- og manddomsårene.

Hans optegnelser giver et godt billede af håndværkerstandens kår i vor hjemstavn i årene op til genforeningen. Da var laugsvæsenet endnu ikke ophævet, og håndværket havde »einen goldenen Boden«, som et tysk ordsprog siger. En dygtig håndværkermester som F. A. Kirsten kunne med snilde, kløgt og flid blive en holden mand, selv om han måtte begynde på bar bund uden nævneværdig driftskapital. Hovedsagen var at han var reel, og som ung svend havde været på valsen for at udvide sin horisont og på fremmede værksteder tilegnet sig flere faglige kundskaber.

Det gjorde mange skandinaviske håndværkersvende før den første verdenskrig. Det var naverlaugets blomstringstid, og mine vandringsår faldt i denne periode.

Årene fra 1910–1913 blev den lykkeligste tid i min ungdom, navnlig på baggrund af, at jeg efter min hjemkomst måtte aftjene min værnepligt som tysk soldat i næsten fire år under krigen.

Inspireret af karetmager Kirstens erindringer vil jeg nu også fortælle lidt om mine oplevelser derude, og samtidig bringe små glimt fra naverfolkets historie. Født 1891 hører jeg jo til det sidste kuld af navere, der, inden den onde krig lukkede alle landes grænser, frit kunne rejse rundt i Europa, endda uden pas.

I sadelmagerlære

Den 1. april 1906 kom jeg i lære hos sadelmagemester C. F. Rosenvold i Aabenraa, hvis far havde grundlagt den stadigt blomstrende forretning i 1839. Den nuværende ejer er 4. generation af familien. Min læremester var dansksindet og meget dygtig, både som fag- og forretningsmand, og han havde en stor kundekreds af både dansk- og tysksindede i byen og oplandet. Han var håndværker af den gamle skole, der satte en ære i at levere kunderne varer, som kun-

ne holde. Vi syede alt med hånden, og først da konkurrencen tvang ham til det, anskaffede han sig en moderne sadelmager-symaskine.

I reglen beskæftigede han tre-fire svende, og blandt dem var der, da jeg kom i lære, mesters næstældste søn, Carl Rosenvold, som var en vidtberejst naver. Han havde på apostlenes heste travet igennem Tyskland, Schweiz og Italien til den nære orient, hvor han et helt år i Palæstina havde arbejdet hos en arabisk sadelmagemester i Haifa.

Naveroplevelser

Det var vældig spændende at lytte til, når han under arbejdet fortalte de andre svende om sin årelange færd ad landevejene og om Nürnberg, München og Zürich, hvor han havde arbejdet. Der havde der været skandinaviske foreninger, hvor der hver lørdag aften blev holdt møde i »Hulen«, naverens samlingslokale. Sammen med unge ligsindede kammerater førte de her et muntert og sorgløst liv, ofte, når der var mønt på lommen, med sang og bægerklang og i fritiden med dejlige udflugter i byernes naturskønne omegne. Carl Rosenvold var en god fortæller, og det var ikke så mærkeligt, at jeg gennem hans naverspind fik bisser i mine sko og længtes efter at blive svend, så jeg også kunne komme på valsen.

Det vil føre for vidt her at referere blot nogle af hans oplevelser, men jeg husker én fra det år, han arbejdede i Haifa hos en araber, som er karakteristisk for dette folkeslag: En dag hen mod slutningen af hans ophold der – han havde lært lidt arabisk – overdrog mester ham med en omstændelig og lang forklaring et stykke arbejde. Rosenvold fandt dog ud af, da han kom i gang med det, at det kunne gøres både lettere og hurtigere end efter mesters instruks, hvilket han omgående lod denne vide. Men araberne rystede kun på sit vise hoved og svarede: »Hvem siger, at det skal gå hurtigere?«

Mens han var i Haifa, kom Carl Rosen-vold jævnligt i hjemmet hos den kendte østerlandsmissionær, pastor Ejnar Prip. Han forberedte sig der til sin gerning på den danske østerlandsmissions station ved Damaskus, og det gjaldt for ham navnlig om at lære arabisk og få kendskab til arabernes mentalitet.

Endelig lakkede mine fire lange læreår mod enden, og i de sidste uger af marts 1910 lavede jeg mit svendestykke, en kamdækkel af sort laklæder til et stadssæletøj og dele af et ridetøj i brunt læder med nysølv-spænder. (En kamdækkel er puden med ringe på hestens ryg, hvor tømme går igennem.

Mit arbejde blev overvåget og bedømt af et tremandsudvalg af Aabenraas sadelmagermestre, og jeg fik mit svendebrev den 1. april med et »Prüfungszeugnis«, hvor der stod, at jeg havde bestået »die Gesellenprüfung mit »Sehr gut««. Skuemestrene var udnævnt af håndværkskamret i Flensborg, men den mundtlige prøve foregik mest på sønderjysk.

En rejsekapital på 43,80 mark

Nu havde jeg altså nået mine ønskers mål, og kunne som fri håndværkersvend drage ud i verden, men da jeg ikke ejede en klink til rejsepenge, og endda skulle købe en solid trækuffert til mit tøj og andet habengut, hvilket skulle sendes som fragtgods til Schweiz, når jeg havde fundet arbejde dernede, tog jeg en tre-fire ugers arbejde hos min læremester og tjente med noget overarbejde i alt en 70–80 mark.

Da nogle andre fornødheder og kufferten var betalt, indeholdt min rejsekasse 43,80 mark, som jeg gemte i en lille flad pung i en snor om halsen under min skjorte. Min skolekammerat, redaktør Herman Hunger, dengang udlært typograf på Hejmdals trykkeri, ville også syd på, og vi blev enige om at følges ad. Vor plan var at køre til Rhinlandet med naverekspressen, et krea-

turtog, som hver lørdag befordrede dansk kvæg i ca. femten godsvogne fra Aabenraa- karantænen til Düsseldorf. Denne var oprettet som et led i den tyske agrarpolitik, idet karantæne-opholdet forhøjede de danske kreaturpriser betydeligt, hvorved den tyske kvægavl blev mere konkurrencedygtig. Kvalitetsmæssig var det danske kvæg allerede dengang langt forud for det tyske.

Naverekspressen

Efter tysk lov skulle der med kreaturtransporter med jernbaner altid være et bestemt antal ledsagere, som kunne være ved hånden i tilfælde af ildebrand eller andre ulykker.

Disse blev i Aabenraa i reglen hyret på herberget blandt skandinaviske håndværkersvende på vej til det sydlige udland. Betalingen var gratis befordring til Düsseldorf plus en flaske hvidtøl, et halvt rugbrød og en pølse. Det var jo en mægtig tjans for fattige navere, og dette tog fik fra starten navnet Naverekspressen. Efter at Hunger og jeg af karantænen transportleder, Hans Bonde, som vi kendte godt fra vore strejftog ved havnen, også var blevet antaget som »Viehbegleiter«, tog vi afsked med vore kære forældre og slægt og venner lørdag den 30. april, og kl. 9 formiddag gik vi ombord i et langt tog forspændt to lokomotiver på et sidespor ved karantænen, modtaget af mindst tohundrede brølende danske kreaturer. Den sidste vogn var en 3. classes personvogn bestemt til ledsagere og en halv snes kreaturpassere, som skulle fodre og vande dyrene på den lange rejse.

På vort hold var der foruden os to danske to tyske svende, og vi blev hurtigt rystet sammen, fortalte hinanden hvem vi var, spiste vores proviant, fortalte historier og sang og havde det meget fornøjeligt, alt imens toget med sneglefart kørte sydpå. Det tyske togpersonele var meget venligt og ville gerne snakke med os danskere.

Landskabet til Hamborg og i Nordtyskland var jo omtrent som vore hjemlige egne, men da vi nåede Teutoburgerwald, skiftede det karakter. Her så vi for første gang op til 400 m høje bjerge i smukke formationer og med flere lange tunneller gennem bjergmassivet; for os fra sletlandet var det et betagende syn. Vore tyske rejsefæller havde jo før set bjerge i deres hjemland.

En lidt ubekvem rejse

Efter en urolig nat, hvor vi lå på de hårde bænke og på gulvet og prøvede at sove, nåede vi ved fem-tiden søndag morgen industriegnen i Westfalen, hvor omkring tyve store fabriksbyer ligger klods op ad hinanden med Krupp-værkerne i Essen som centrum. De var grundlagt 1810 og hovedleverandør af de til hver en tid mest moderne våben til brug i Tysklands mange krige, hvad Danmark også har fået at føle. Nu producerer de hovedsagelig jern og stål, lokomotiver, landbrugs- og andre maskiner til en række industrier i både ind- og udland.

På vor rejse gennem dette område, som strækker sig fra byen Münster – Westfalens hovedstad – til Rhinprovinsen ved Düsseldorf og op til den hollandske grænse, fik vi et levende indtryk af det tyske folks foretagelse og dygtighed. Men de mange store fabrikker med tusindvis af rygende skorstene, talrige jern- og kulminer, som leverede trefjerdedele af Tysklands kulproduktion, kæmpesmelteovne og endelig over hele distriktet et jernbanenet med kulfyrede damp-tog, skabte en ulidelig luftforurening, og himlen var dækket med et gråt røgtæppe, hvor der sjældent kom en solstråle igennem. Dengang kendte man ikke noget til rensningsanlæg.

At befolkningen også måtte lide under en voldsom støjplage, kunne vi høre, hver gang vort tog standsede. Herman Hunger og jeg sendte da også en venlig tanke til vort dejlige hjemland ved Østersøen, hvor der var

masser af frisk luft, og hvor vi havde haft en lykkelig barndom i den frie natur ved skov og strand.

Naverekspressen var en seks-syv timer om at køre igennem dette sidste triste stykke af vor lange rejse, men søndag formiddag kl. 11 var vi ved vejs ende ved Düsseldorfs store slagtehal. Da havde vi været 26 timer undervejs. Et hurtigtog kunne klare strækningen på 8–10 timer.

En fodtur på tusind kilometer

Efter afskeden med formand Bonde og hans folk, gjaldt det nu at få tag over hovedet for natten. I alle tyske byer var der et »Herberg zur Heimat«, som en kristelig institution ejede og drev med en Herbergs-vater som bestyrer. Da en stor del af gæsterne her var kronisk arbejdsløse vagabonder var mange af disse huse ikke særlig renlige. Man kunne risikere at få lus ved at overnatte der.

I alle større byer fandtes der dog pæne svendeherberger ved fagforeningshusene, hvor natlogiet kostede 40–50 pfennig, flere steder med koldt styrtebad i det fælles vaskerum, en komfort vi satte særlig pris på. Her var der kun adgang for medlemmer af en fagforening. Ved en flink politibetjents hjælp fandt vi et af disse herberger i nærheden af Rhinen, endda med en spiserestaurant. For en halv mark spise vi der en god middag bestående af suppe, oksesteg med kartofler og bønner, og vi var nu klar til at kigge lidt på livet i en virkelig storby, den første på vor vandring til vort rejsemål Schweiz. Vi regnede ud, at der måtte være ca. tusinde kilometer til Zürich, som ved en dagsmarch på 30–35 km ville tage os en fire uger at tilbagelægge. Med de penge jeg havde til min rådighed ved afrejsen, måtte jeg altså kun bruge gennemsnitlig 1,60 mark om dagen, hvis finanserne skulle slå til. Da jeg allerede den første dag med de nævnte udgifter til middag, sovebillet samt til kaffe +

brød, pølse og ost, postkort og porto, sporvogn og et lille glas øl havde brugt lidt over 2 mark, blev jeg klar over, at jeg ikke hver dag kunne få varm middagsmad med steg på gafflen.

Fagforeningens karenstid for min ret til rejseunderstøttelse varede et år, og jeg var derfor nødt til at spænde livremmen ind, indtil jeg fik arbejde i Schweiz. Herman Hunger var ovre sin karenstid og fik en pæn understøttelse, men da det var tvivlsomt, om han kunne få arbejde i udlandet, var han indforstået med, at vi kun spiste varm mad hveranden dag. Sammenligner man nu danske håndværkersvende i vore velfærdstider, når de på knallert, motorcykel eller med tog kører udenlands, og tjener gode penge næsten overalt ved deres arbejde, med navertidens farende svende, så var de sidstes kår ofte meget hårde og alt andet end en dans på roser. De måtte på ingen måde have sarte følelser, men være i besiddelse af en udviklet tilpasningsevne og indstillet på nøjsomhed.

Beskedne spisesedler

På vor lange rejse vankede der for eksempel aldrig smør på brødet, og et glas øl, som tyskerne kaldte »ein Schnitt Bier« og kun kostede 10 Pfennig, var en luksus, vi kun tillod os om søndagen. Men en tallerken varm ærte- eller bønnesuppe til ti penning eller en portion Bratkartoffeln til tyve penning med tørt brød og en stump pølse til, blev på vore kødfrie dage til en herreret, som mættede godt og smagte dejligt. Og hver dag blev for os en oplevelse, som vi nød med godt humør, selv om der var ebbe i kassen. Naverånden var heldigvis hævet over materien.

Men tilbage til Düsseldorf, hvor vi havde en halv dag til besigtigelse af byen til vor rådighed. Vor første gang var til den store smukke bro over Rhinen, under hvilken mindre oceandampere kunne sejle til Köln, dengang Tysklands betydeligste handelsby. Flo-

den var på dette sted meget bred, men ingenlunde så blå, som på postkort og plakater, vi havde set derhjemme. Den var nærmest grumset grå-gul, så det skuffede os.

Derimod var byens store folkepark med sjældne træer og buske og mange springvand en seværdighed, og vi nåede også at besøge digteren Heinrich Heines fødehus.

Lusekontrol

Ved ti-tiden om aftenen måtte vi stille til lusekontrol, hvor herbergfatter ledte efter utøj i gæsternes skjorter. Det skete for resten på alle herberger, og for at undgå lus, krøb man bagefter splittermøgen til køjs. Det var ubehageligt, men nødvendigt. De tyske rejsende håndværkersvende kaldte lusene for »Bienen« og eftersynet for »Bienenschau«. Det undrede os også, at når vi hilste på dem med et »Guten Tag«, så svarede de »Servus«, hvilket er latin og betyder Guds tjener. Siden erfarede vi, at denne servushilsen forlængst var optaget i naverjargon.

Næste morgen, mandag den 2. maj, stillede jeg hos fagforeningskassereren for at få min fagforeningsbog stemplet. Han fortalte mig, at jeg kunne få arbejde i byen elleve steder, men nede på gaden stod kammerat Herman og ventede, så jeg beklagede dybt, at det ingen interesse havde. Og så drog vi glade af sted den fyrre kilometer lange vej til Köln, som vi nåede klokken syv aften.

Her var landskabet endnu fladt, men trafikken på Rhinen med store flodpramme på rad trukket af små slæbedampere, tømmerflåder og flotte turistdampskibe med store hjul på siderne var noget nyt og for os meget spændende at se på. Og så oplevede vi for første gang i vort liv et køretøj på landevejen, som ikke blev trukket af heste. Det var en stor lastbil, som med jævn fart osende og prustende kørte forbi os. Det var jo i bilernes barndomstid. Første gang, jeg kørte i en personbil, var halvandet år senere langs med Genfersøen på tommelfinger.

Efter vor første fyrre kilometer lange travetur på en landevej, måtte jeg desværre konstatere, at den solide skuldertaske af sort oksehud, som jeg havde købt for fem mark af min læremester, var alt for tung og upraktisk til de ting, den skulle rumme, og som jeg ville få brug for på valsen. Det var for det første mit arbejds- og sadelmagerværktøj, et par sæt undertøj, strømper og sko, nogle småting og »Den blå Sangbog«. Hermna Hunger havde sine sager i en god rygsæk, og jeg besluttede at købe en mage til. Skuldertasken sendte jeg som postpakke til min svoger, Bernhard Kressner, der var kleinsmed i Rørkær. Han kunne bruge den som værktøjstaske, når han skulle ud at reparere bøndernes maskiner på gårdene, og han blev henrykt for at få den for den billige pris af fem mark. Vi aftalte, han skulle sende mig pengene på en postanvisning poste restante Karlsruhe eller Strasbourg, da jeg efter alle solemærker at dømmе ville være på fallittens rand, når vi var nået så langt.

Rundtur i Kølн

Hele byen Kølн lå dengang på Rhinens venstre bred. Tre store faste broer og en ny pontonbro forbandt den med højre bred og den kønne by Deutz, hvor der var en lang smuk strandpromenade, et yndet udflugtsmål for kølnerne.

Kun ca. hundrede meter fra Rhinen ligger den pragtfulde domkirke, én af Tysklands ældste og smukkeste, opført i tiden fra det 13.-19. århundrede. Vi var flere timer om at bese den og de mange kunstskatte, den rummede.

Uden for bølgede en stor kørende og gående trafik i de snævre, gamle stræder og gyder, men befolkningens omgængelighed og humor fik det hele til at glide.

Bemærkelsesværdige var de mange gamle brønde med billedhugger- og kunstmedearbejder samt en bymur opført i middelal-

deren med porte og høje tårne med skydehuller.

Da det blev aften morede vi os dejligt på strøget. Her var folkelivet helt anderledes end derhjemme, med musik og sang og dans på gaden og under husenes balustrader og åbne gårdspladser til langt ud på natten. Vi skulle dog være på herberget kl. 10.

Næste formiddag besøgte jeg min fagforeningskasserer, som kunne anvise mig arbejde fem steder, men igen måtte jeg renoncere. Med et »Glück auf die Reise« forærede han mig en halv mark som tæreskilling. Han kaldte den »ein kleiner Zehrpennig«. Den blev omsat til varm middagsmad til 45 penning inklusive »ein Schnitt Bier«, og jeg var også flot og gav den smilende kølnerkelnerinde fem penning i drikkepenge.

Dejlige dage langs Rhinen

Efter en god nattesøvn ovenpå de to første anstrengende dage af vor lange rejse, vandrede vi den næste dag de femogtyve kilometer langs med Rhinen til Bonn, vistnok den smukkeste af alle Rhinbyer. Her var også mange gamle huse med karnapper og høje gavle i velplejede gader og på torve. Jeg husker også det ærværdige universitet med tusinder af glade studenter, som satte deres præg på folkelivet.

Fra strandanlægget og Rhinbroen havde vi en fin udsigt til »Das Siebengebirge« med sine 4-500 m høje fjelde på højre bred ved byen Königswinter. Dem skulle vi bestige den næste dag, og dermed gik det i opfyldelse, vi drømte om, når vi hjemme ved selskabelige sammenkomster på Folkehjem sang Bjørnsons dejlige sang »Undrer mig på, hvad jeg får at se over de høje fjelde?«

Allerede klokken seks var vi ude af fjerne og en lille time senere gik vi syngende over broen til byen Beuel. Her forlod vi lavlandet og den brede landevej og travede ad smalle stier op gennem frodige vinmarker anlagt i terrasser, op ad klipperne ud imod

floden, hvor solen og landets lune klima modner druerne til en gylden høst, som senere fylder vinbøndernes store egetræsfade med den i poesi og prosa højt lovpriste liflige rhinskvind.

*»Nur am Rhein, da möcht' ich leben,
nur am Rhein da möcht' ich sein,
wo die Berge tragen Reben,
und die Reben goldenen Wein.«*

Rig og afvekslende er denne lille bjergkæde, hvor man i dalene på nord- og østsiden går gennem grønne bøgeskove, der strækker sig helt op på tinderne. Herfra har man en dejlig udsigt over Rhindalen til alle sider, hvor småbyerne med deres røde tage på begge bredder ligger så tæt, som om de var sammenbygget, og bag ved dem ser man, så langt øjet rækker, små bjerge med et slot eller en borgruin på toppen.

Vi gav os god tid og besteg Petersberg og det sagnomspundne 350 meter høje Drachenfels, hvor vi spenderede en halv flaske drageblod, en liflig rød rhinskvind, på os selv. Til den spiste vi liggende i solen ved ruinens mur hver en Knackwurst og Leberknödel – to typiske tyske Fetaljer, plus som dessert en pose »Studentenfutter«, tørrede vindruer og mandler. Den slags fourage var billigt til salg i boder på rasteplasserne.

Vi ville gerne være blevet et par dage heroppe i den dejlige natur, men da der ingen herberger fandtes for fattige færende svende, drog vi ved to-tiden i løftet stemning videre på vor færd til ukendte egne.

Godt helbred kræves på 4. klasse

De fleste vejfarende på denne årstid var tyskere fra alle egne af riget, for det meste gemytlige folk i perlehumør af den liflige druesaft, og vi fik mangen munter snak med dem.

Efter en tre-fire timers forløb var vore

fødder blevet meget ømme, så vi orkede ikke at fortsætte. Heldigvis var der en jernbanestation ved Unkel, én af de små landsbyer, der her ligger som perler på rad helt ned til Koblenz. Da vi ikke var klar over, om der på denne strækning fandtes svendeherberger og hoteller, også de mindre, sikkert var alt for dyre til vort hartkorn, havde vi ingen anden udvej end at købe en 4. klasses togbillet til Ehrenbreitstein, en gammel fæstning lige over for Koblenz. 4. klasses kupeerne var store firkantede rum i én vogn med bænkene uden rygstød langs med væggene. Den frie gulvplads var altid fyldt med de rejsendes bagage: kufferter, bylter og kasser, hvori der somme tider var høns eller andet fjerkræ. Der var plads til 25–30 personer og ikke rygeforbud, så der blev hurtigt dårlig luft. Der skulle et godt helbred til at rejse på 4. klasse. Men var man immun for høj-røstet snak og barneskrål og havde humoristisk sans, var det tit vældigt morsomt. Og så var billetten jo billig. Vi gav kun 1,35 mark for vor – en strækning på ca. 60 km –, og kun fem penning for at sejle med en dampfærge til Koblenz, der ligger på en halvø med Moselfloden på byens vest- og nordgrænse.

Wiesbaden var for dyr for naverne

I Koblenz undte vi os en hviledag. På posthuset lå der breve fra »vore gamle« derhjemme. De var glade for vore hilsener på de fine postkort fra vore første dage i Rhinlandet, og alt stod vel til hos dem. Formiddagen gik med at se på byen. Mange soldater af alle våbenarter fortalte os, at vi var kommet til en større garnisonsby. På Deutsches Eck, hvor Mosel munder ud i Rhinen, ligger det vældige Kaiser Wilhelm Denkmal. Herfra var der en smuk udsigt til Ehrenbreitstein med de gamle fæstningsværker fra napoleonskrigene, som i 1910 kun blev brugt til kaserner.

På vor rejse kom vi daglig i kontakt med

befolkningen i Rhinlandet, som trods deres strenge katolske religion for os fremmede viste sig at være åbne, livsglade og hjælpsomme mennesker. Vi »fægtede« aldrig, men det er hændt mig flere gange, når jeg f.eks. hos en bager ville købe for fem penning brød eller hos en slagter for ti penning pølse, at bager- eller slagtermadammen smilende rakte mig det bestilte over disken med ordene: »Bitte schön, junger Mann, es soll nix kosten«. Måske de også havde sønner, der var på valsen.

I Rüdeshheim, hvor tyskernes nationalmindesmærke med Mutter Germania knejser på toppen af Niederwaldbjerget, boede vi på et meget hyggeligt og propret »Herberg zur Heimat«. Værten var en munter mand, som om aftenen trakterede os med et glas af den berømte Rüdeshheimer-vin. Den næste morgen holdt han en smuk andagt, og efter at vi havde sunget en salme, drog vi sammen med seks tyske bogtrykkere – flinke fyre, som gerne ville synges – af sted til Wiesbaden med den berømte Kochbrunnen.

Det var en meget fornem og smuk by, men absolut kun for the upperten og ikke et sted for flip- og slipsløse navere, og da alt var så dyrt, marcherede vi over Worms til Mannheim, hvor vi arriverede pinselørdag.

Naverhulehygge

Her var der en skandinavisk forening med godt en halv snes medlemmer, og blandt dem traf vi en god bekendt fra Aabenraa, skrædder Peter Pors, som havde lært hos den danske skræddermester Askov i Vestergade. Det var et morsomt gensyn, og vi tilbragte selvfølgelig aftenen sammen med ham og de andre gutter i naverhulen, hvor det gik meget lystigt til. Formanden bød velkommen med et krus øl, og så gik det slag i slag med hid-sige diskussioner om dat og dit og ingenting, med muntre naversange og solonumre. Med mit lille talent som visesanger og recitator

gav jeg den om »Sønderjydernes underlige Vaner« og Jeppe Aakjærs »Med bisselæ'er i mine sko og godt humør til færden« til bedste, og fortalte som rosinen i pølseenden et par af Nikolaj Andersens morsomme sønderjyske historier »Æ Natue gæ over æ Optugtels« og »Æ Præst og æ Kringel«. Det tog kegler og der vankede endnu et par krus øl til os begge og nogle skillinger i hatten. Ved tolv-tiden fulgte hele koret os syngende i gåsegang til vort herberg.

Pinsemorgen stillede vi friske og veloplagte på Peter Porses hybel, så derefter på byen, der også var en større garnisonsby med mange fæstningsværker i oplandet. Alle gader var snorlige og løb parallelt med hinanden, og i stedet for navne var der bogstaver og tal på alle gadehjørner.

Peter Pors gav splendid en god middag på et værtshus, hvor vi i ro og mag opfriskede minder fra gymnastikforeningen i vintrene fra 1908–1910 i brødrene Jep og Holger Finks tømmerlade på Klinkbjerg. Resten af dagen gik med at vi hørte en fin tyrolerkoncert, og om aftenen var vi til folkefest i en stor park, som sluttede med et pragtfuldt festfyrværkeri. Efter en hjertelig afsked med vor gæstfrie landsmand gik vi 2. pinsedag til universitetsbyen Heidelberg ved Neckar. Her var vi igen på bjergtur, idet vi besteg det 600 m høje fjeld Königsstuhl. Interessant var også den gamle borg med vældig tykke mure og tårne. I den kælder så vi det berømte Heidelberg-fad, som rummer 221.726 l. Det er fint bødkerarbejde.

Til katolsk bryllup

Nu var vi over halvvejen af vor planlagte rejse, og landevejen gik ikke mere langs Rhinens kølige strandbred. I løbet af to dage nåede vi Badens hovedstad Karlsruhe. Sammenlignet med Rhinlandets storbyer forekom den os meget gammeldags og kedelig. Der herskede en trykkende varme med op til 35° i skyggen, og hvad der også

Stiftelsesfest i Skandinavisk Forening 5. juni 1912 i Zürich. Chr. Delf og Fr. Lorenzen står i anden række bag den mørklædte dame på første række.

trykkede, især mig, var min vaklende økonomi.

Mit budget kunne ikke holde, når vi skulle gå ad landevejen helt til Basel. Herman Hunger havde ingen lommemesmerter, takket være sin rejseunderstøttelse. Men under den herskende varmebølge, var han ikke glad ved tanken om fodturen langs med Schwarzwalds 1100 m høje bjergkæde, hvor der ikke blæste en vind.

Vi besluttede da at tage toget til Strasbourg. Det kostede kun 1,90 mark og varede med en omstigning undervejs godt tre timer. Byen mindede en del om Køln med en næsten lige så stor og smuk domkirke.

Her overværede vi et katolsk bryllup og sad midt imellem bryllupsgæsterne. Hele højtideligheden var for os meget interessant. Præsten i rødt ornat og med en flot spids- hus på hovedet messede næsten hele ritualen på latin. Efter velsignelsen af brudeparret var der altergang, medens præsten alene tømte kalken med vinen. Efter vielsen gik han med en hvidklædt messedreng, der bar en lille

vandspand, frem og tilbage mellem stolerækken og spredte med en børste, han dyppede i drengens spand, vievand ud over bryllupsgæsterne. Vi to protestanter blev også ramt.

Særlig franskspræget var Strasbourg ikke mere. Tyskerne havde forlængst fjernet franskundervisningen i de alsace-lorrainske folkeskoler og erstattet den med tysk, så vi havde intet besvær med at snakke med den os meget venligtsindede befolkning, som jo politisk levede under samme vilkår som vi i Nordslesvig. Vi blev der en dag, og så blandt mange andre seværdigheder også det astronomiske Uhr på domkirken.

En gammel bekendt

Næste morgen var vi igen på farten og nåede til den gamle universitetsby Freiburg im Breisgau. Blandt de 3000 studenter var der én fra Aabenraa, nemlig den senere læge i Broager, August Andersen, søn af værtparret på Folkehjem, vor hjemstavnsdigter Nikolaj Andersen og fru Sofie. De havde

Det runde bord på herberget i Zürich.

bedt mig overbringe deres søn en hilsen, når vi kom gennem Freiburg. Vi fandt da også hurtigt hans studenterhybel, og han blev meget glad, da vi busede ind ad døren med et: »Go'daw August, vi skal hils dæ fra din moe og far og sej, di hær'et godt!« Han fortalte, at der var endnu en medicinsk student fra Nordslesvig (jeg har glemt navnet) og inviterede os med hen på deres stamknejspe, hvor vi alle fire fik en munter sønderjysk aften med stedets liflige druesaft i pokalerne.

Og så forærede de os den sidste uges Hejmdaler, som August dagligt fik tilsendt. Det var for os en dejlig hilsen med de sidste nyheder fra vort hjemland.

Gavmilde schweizere

Lørdag den 21. maj ankom vi til Basel, hvor vi boede på »Gasthof zum roten Ochsen«. Nu var vi altså i navernes andet fædreland, det frie Schweiz, hvor man uden mønt på lommen sorgfri kunne vandre landet rundt fra by til by som farende svend, takket være natural-forplejningen. Den havde regeringen indført som modvægt mod håndværkersvendes betleri, når de var arbejdsløse, og ved mødet om aftenen i Ba-

sels naverhule, blev vi orienteret om denne generøse gæstfrihed, og hvordan man bar sig ad med at få forplejning.

Ved ankomsten til en by skulle man henvende sig på politikontoret og bede om forplejningsbilletter, som var gratis for alle. Et sted kunne man så mod aflevering af disse få aftensmad, natlogis og morgenmad, et andet sted middagsmad. I større byer gav det forplejning én eller flere dage ad gangen, og i almindelighed var det indrettet således, at man måtte valse et par mil om dagen. På den måde fik naverne landet at se og lærte de brave schweizere at kende. Da de i reglen var dygtige håndværkere, var naverne velsete overalt, og i de fleste større byer fandtes en af C. U. K.s skandinaviske foreninger (Central Understøttelses Kasse), hvor naverlivet rigtigt florerede.

Schwyzerdütsch er uforståeligt

I Basel tilbragte vi halvanden dag, spadserede i de gamle krogede stræder og gyder, fik vekslet vore tyske penge til schweizerfrank, og lyttede til befolkningens dialekt – schwyzerdütsch, som vi ikke forstod et kuk af.

Det runde bords sang

I Geigergasse nummer 5
der ligger navens svendehjem,
og bag i gæstestuen stor
man ser det runde naverbord.
Hver nav, som satte sine sko
i Zürich, slog og med sin kno
i bordets plade, som med glans
bevidner navens kunstnersans,
thi navnetræk i kåde sving
og billeder står rundt omkring
på bordet ridsede med flid
som minder fra den svundne tid.
I midten der til særlig pynt
er ilagt skandinavisk mønt.
Med stolthed naversvenden ta'r
ved dette bord en passiar.
Men bordet synge kan en sang
om naverord, der djærve klang,
om svendens skjulte tankespil,
som det opmærksomt lytted til:
Hans tanke flyver imod nord,
hjem til den skovbekranste fjord.
I lunden han en forårsnat
tog afsked med sin hjertensskat,
mens de ved månens klare skin
hinanden så i øjet ind,
han lovede begejstringsfuld
at blive pigen tro som guld.
Han sa' farvel til far og mor,
til hjemmet ved den blanke fjord
og snørede sin bylt og tog
på svendevis sin stav og drog
til fjerne lande imod syd,
mens våren smilede påny,
og over Nordens grønne vang
højt lærken jublende sig svang.
Med liv og lyst og fut og fyr
drog svenden ud på eventyr,
og fri for hjemmets trange bur
han nød den smilende natur,
til sluttelig han søgte ly
i ønskets mål, den store by,

hvor glædens bæger nat og dag
man tømte ud i fulde drag.

Men tusinder har skæbnens spil
end ikke ladet nippe til
den lykke, som i bånd er lagt
af guldets skjulte tryllemagt.
På kvisten, i den skumle vrå,
som solens stråler ej kan nå,
hvor man i stuen lav og trang
ej hører lærkens jubelsang,
der synger hen den slægt der må
som trælle ved maskinen stå,
afmægtig og i lænker lagt
af kapitalens kæmpemagt,
til folkeånden rejser sig
og frem til lyset baner vej.

Vor svend, af rejseiver fyldt,
tog atter vandringsstav og bylt,
og til den gamle melodi
han lystig valsede på ny.
Og svenden så nu på sin flugt,
hvor Rhinen som et bånd i bugt
og slyng sig mellem bjerge snor,
hvor vin i frodig fylde gror,
fra fjeldet borgruinen kækt
os minder om en svunden slægt,
en skønhed, som hans sind betog,
så han begejstret fremad drog.

Kun fremad gennem vådt og tørt,
og mindet om, hvad han har hørt
og set, mens han på vandring gik,
nu klinger som en sød musik
om bjerg og dal og sø og sang,
og alpehorn og bjældeklang,
om floder buldrende af sted
i kløfter mellem klipperne,
om »Alpenglühén, wunderschön«
og om lavinens dumpe drøn,
om vilde bække, snedækt fjeld,

om nåleskove, kildevæld,
om eng og ager, vårlig grøn,
og alperosen morgenskøn.
Om mangan dejlig svejtsermø,
som højt på lien river hø,
om druesaft og æblemost
om pølsemad og svejtserost,
forplejningsuppe, fuld af kraft
og »skrubbeture« han har haft,
om mangan sulten naversjæl
med valsestøvler uden hæl,
om huleaftener med smeld,
bedrifter, sluttede med spjæld,
om mangan kammerat hvis mod
i nødens stund ham ej forlod,
som var fortrøstningsfuld og kvik,
om så den sidste styver gik.
Og svenden synes, det var rart
på den omskiftelige fart.
Så flyver tankerne mod nord,
hjem til den skovomkranste fjord,
til hjemmet ved den blanke sø
og til hans halvt forglemte mø.
Mens tanken går til hjemmets kyst,
da mærker svenden i sit bryst
en følelse, en ukendt trang;
her ender naverbordets sang.

Men naven tænker, dette bord
vi ruller til vort hjem i nord,
hvor det skal vidne om den flok,
der greb til bylt og valsestok,
forlod sit hjem, drog videnom,
og dygtiggjort tilbage kom.
En ungdom, der har sat sig mål,
ej veg og svag, men stærk som stål,
der viljefast med fynd og klem
vil handle, når der kaldes: Frem!

Chr. Delf
(Zürich 1910)

I arbejderforeningens forsamlingsbygning blev vi beværtet med en dejlig gratis middag bestående af suppe, bøf, kartofler og brød. Kartofler kaldte man her Erdäpfel – på dansk jordæbler – hvilket lød morsomt i vore øren.

Mætte og glade drog vi så søndag middag ad Züricherstrasse ind i det for os så forjættede land. Landevejen snoede sig hele ti-

den mellem skovklædte bjerge og efter en travetur på 3–4 timer kom vi til den første forplejningsstation, den lille by Sissach – 21 km fra Basel.

Da jeg havde set mig lidt om i herbergets gæstestue, fandt jeg på væggen et med bly-ant skrevet »opråb til naver«. Det lød således: »Svende, vær flink imod mutter, for

det er en stabil kone!«

Det viste sig at være rigtigt. Vi fik rigelig og dejlig aftensmad: Nudelsuppe à la Schweiz og en god pølse med brød til, og til morgenmad »Café au lait«, en stor spølkumme varm mælk og lidt sort kaffe med sukker, dertil så meget brød, vi kunne spise. Det sidste blev dypet i mælkekaffen og smagte godt, selv om det ikke var det samme som mutters morgenkaffe hjemme i Aabenraa. Selvfølgelig fulgte vi vor naverbroders appel, og hjalp vor gode logismutter lidt med det huslige arbejde inden vi rejste, hentede vand ved brønden og kløvede noget pindebrænde. Efter denne dagens første gode gerning hentede vi vore papirer (svendebrevet) på politikontoret og gik i langsomt tempo mod den næste by i Schweiz, Aarau ved floden Aare, hvor vi overnattede i en kro

Den næste morgen gik vi ad landevejen mod naver-metropolen Zürich, stadig igennem et smukt landskab med maleriske gamle byer. Mellem Lenzburg og Brenngarten blev vi for første gang »flæbbed« af en gendarm, i Schweiz på landet en højt respekteret øvrighedsperson benævnt »Landjäger«. Han kontrollerede vore papirer, hvilket i naverjargonen er: »At blive flæbbed!«

Til Zürich på tommelfingeren

Der var 45 km fra Aarau til Zürich. Vi blev derfor meget glade, da der syv kilometer fra byen kom en lastbil kørende, og den venlige chauffør på vor vinken holdt og tog os med det sidste stykke vej. Bilen var fyldt med grus og vi sad med benene dinglede over bagsmækken, da vi nåede vor lange rejses mål den 24. maj 1910 med en kassebeholdning på 7,25 frank.

Det var et stort øjeblik, da vi kom til Herberge zur Heimat i Geigergasse nr. 5, og i gæstestuens hjørne fandt navernes stambord. Der sad en 3–4 landsmænd og vi slog en kno i bordet med et muntert: »servus naver!«, som blev besvaret på samme vis.

Bestyrelsen af herberget havde i sin tid givet naverne lov til at skære deres initialer i bordpladen, men det skulle være pænt! Det blev det!

Vi følte os straks hjemme i kredsen, og det var meget hyggeligt, at herbergsfader Meyer ved udleveringen af sovebilletter altid, så vidt muligt, sørgede for, at naverne fik sengeplads på sovesal nr. 16. Her var vi jo »unter uns« som tyskerne siger, og det kan nok være, der blev fortalt historier på naverstuen, når et dusin raske svende først var kommet til køjs og begyndte »at spinde«. Lidt af det kunne være sandt, dog var der meget løgn iblandt. Men jøsses hvor vi grinede og havde det sjovt, jo mere, des tykkere fortælleren smurte på.

Grinemaleren som ekko

Grinemaleren var københavner, og han fik navnet, fordi han altid grinede, når han fortalte noget. En aften fortalte han om sit arbejde som ekko i Berneroblerland:

På én af mine valseture i Schweiz kom jeg også engang til Berneroblerland, hvor jeg søgte arbejde på ét af de store, mon-dæne hoteller med 2–300 værelser. Jeg fik foretræde hos direktøren, som sa' til mig, at han f. t. ikke havde brug for en maler, men, »De kan få arbejde her som ekko!« – »Hva'be'har, som ekko?« – »Ja, som ekko!« – »Arbejde som ekko, hvad mener direktøren?« – »Nå ja, De forstår mig ikke, unge mand!« Så trak han mig hen til vinduet og pegede på et skilt, hvorpå der stod: »Wunderschönes Echo bei dem Hotel!« Så fortsatte han: »Ser De, unge mand, vi har ingen ekko her på stedet, men vore gæster ønsker det, og så skaffer vi dem ét. Det gør vi på den måde, at ovre på den anden side af kløften bag den store sten anbringer vi en mand, og når vore gæster vil prøve ekkoet og råber, så svarer han på samme måde. Nu har vort gamle ekko fået hikkesyge, og det er derfor vi søger et nyt. Mener De, at De kan bestride plad-

Chr. Delf.

sen?» – »Ih jo, det mener jeg da rigtig nok«, svarede jeg – og vi blev enige om løn etc. og jeg begyndte næste morgen. Det gik stort! Når gæster råbte »hallo«, svarede jeg »hallo« og når de råbte: »Was essen die Studenten?« svarede jeg: »Enten!« – Som sagt klarede jeg det fint, indtil der en dag kom et dansk rejseselskab, som også ville prøve »das wunderschöne Echo«, og så var der én, der råbte: »Kukkuk!« Jeg svarede: »Kukkuk!« En anden råbte: »Har du det godt?« – Jeg svarede: »Har du det godt!« Men så var der én, der råbte: »Vil du ha' en bajer?« – og så skete katastrofen – jeg svarede nemlig: »Ja tak!« Og så fik jeg min afsked på gråt papir!

Som jeg havde ventet, fandt jeg straks vellønnet arbejde hos en sadelmagemester

i Zürich. Derimod var der ingen ledige pladser i typograffaget, men efter et par dages venten skaffede arbejdsanvisningskontoret Herman Hunger en plads i Schaffhausen. Det var med vemod, jeg måtte tage afsked med min gode rejsekammerat og barndomsven. I med- og modgang havde vi haft det så godt sammen på valsen, og jeg ville virkelig savne ham.

Et navermøde, der blev til livsvarigt venskab

Men så skete der jo det mærkelige, at jeg i en middagstime på én af broerne over Limmatfloden ligefrem rendte på en ny naverbror, som jeg kunne snakke sønderjysk med. Det var skomager Christian Delf fra Sønderborg, som dagen før var ankommet fra Paris og med det samme havde fået arbejde. Han var 4 år ældre end jeg, dansksindet, havde været elev en vinter på Vejstrup højskole og var lige den type, jeg kunne tænke mig at være sammen med her i udlandet.

Vi fandt et billigt værelse i den gamle bydel, spiste vore måltider i den samme kaffeklappe, spiserestaurant i naverjargon, og blev begge meget aktive medlemmer af Den Skandinaviske Forening, som havde over 200 medlemmer. Hulen lå $1/2$ times gang fra byens centrum, og det var vældig morsomt, når hele flokken ved 11-tiden med taktfast sang gik i gåsegang til Niederdorfstrasse, hvor der var musik og dans i de fleste lokaler. Schweizerbetjentene fik desværre aldrig forståelse for denne harmløse fornøjelse.

I årets løb var der jo en række fester i hulen, f.eks. til Mortens aften, i julen samt skytte- og stiftelsesfesten. Disse satte Christian Delf kulør på ved at skrive lystige sange til lejligheden, og han skrev i de år også virkelig gode viser til naversangbogen.

Det runde bord

I 1918 købte den danske konsul i Zürich naverbordet. Før krigen var der planer om

at rulle bordpladen ad landevejen til København. Dagbladet »Politiken« ville engagere to navere til foretagendet og finansiere det med 500 kr. Til gengæld skulle de i små artikler fortælle om deres oplevelser undervejs. Men krigen kom og ødelagde planen.

I juli måned blev jeg arbejdsløs i Zürich, men fik straks arbejde igen hos en lille mester i Rapperswil, som ligger ved den anden ende af Zürichsøen. På mindre end en time kunne jeg hver lørdag køre med toget til Zürich og være med i hulen om aftenen og om søndagen, når der skulle foregå et eller andet, f.eks. bjergture til egnen omkring Vierwaldstättersøen. Så overnattede jeg i reglen hos Delf.

Sidst i februar 1911 fik jeg igen godt arbejde i Zürich og vi boede igen sammen til oktober samme år. Da rejste jeg med to arbejdsløse malersvende til Nizza. Delf ville gerne have været med, men havde ikke råd. Vi aftalte så, at han skulle komme i februar til det berømte karneval, som varede 2–3 uger før fastetiden.

Til Middelhavet

Malersvendene Bak-Sørensen og Hansen – den første jyde, den anden nordmand – og jeg tog så billetten til Nizza, overnattede i Milano, hvor vi så den dejlige domkirke, og nåede på andendagen kl. 11 om aftenen Nice, som den hedder på fransk.

Ingen af os kunne sproget, men jeg havde købt en tysk-fransk parlør, og bevæbnet med den fandt jeg i nattens mulm og mørke natlogis til os alle tre på et billigt hotel. Næste formiddag lykkedes det os at få arbejde, og vi lejede os ind hos en pæn familie på en 5. sal i et stort og et mindre værelse for 5 frank om ugen pr. seng. Bak-Sørensen og jeg slog vore pjalter sammen i det store værelse og med parløren i hånden parledes jeg français med vore logisfolk til den store guldmedalje og var tolk for mine to kammerater, så de var ved at dø af grin.

Da vi var blevet vant til vore nye omgivelser og havde tjent lidt penge, spekulerede vi på at stifte en naverforening. En dag traf vi i kaffeklappen, hvor vi spiste, en dansk malersvend ved navn Aage Prip, hvis far, så vidt jeg husker var præst et sted på Sjælland. Han havde arbejdet i Nizza et helt år og talte perfekt fransk. Ved hans hjælp fandt vi et pænt lokale, som egnede sig til naverhule. I C. U. K.s blad »Den farende Svend« i Schweiz meddelte vi adressen og opfordrede naverne til »at komme til Rivieraen og hente skilderier!« Vi havde den glæde, at der i løbet af vinteren kom 20–25 raske svende, og kammeratskabet blomstrede både i hulen og på herlige udflugter om søndagen.

Christian Delf kom som aftalt til karnevallet, og da det var forbi, skiltes hele flokken igen. Nogle blev i Frankrig, andre drog til Italien og mine rejsefæller, Delf og jeg fulgtes ad via Marseille hjem til Schweiz, alle beriget med glade minder fra en god tid ved den solrige Middelhavskyst i vinteren 1911–1912.

Hjemad

I Genève tog Delf og jeg afsked med Bak-Sørensen og nordmanden og vandrede til fods langs med søen til Montreux. Her kunne vi have fortsat ad den slagne landevej til Château d'Oex, men da foråret allerede var kommet, og narcisserne stod i deres fulde flor op ad bjergskråningerne, valgte vi at gå over passet ved det ca. 2000 m høje Dent de Jament.

Det gik fint indtil vi nåede snegrænsen i ca. 1000 meters højde. Der var det tørt, og for hvert skridt sank vi i til over knæet. Gang på gang hørte vi i det fjerne laviners brag, og det varede hele dagen, før vi var i sikkerhed på nordsiden af passet. Heldigvis var det fuldmåne, og ved 11-tiden havnede vi dødtrette i en kro i Château d'Oex, hvor der var bryllupsgilde. Efter et velkomstbæ-

Den skandinaviske forening i Nizza december 1911. I midten formanden, malersvend Bak-Sørensen, til højre for ham kassereren, sadelmager Fr. Lorenzen.

ger sov vi sødeligt til den lyse morgen.

Resten af turen til Zürich gik gennem Simmedalen over Thun og Bern, og omkring 1. marts var vi hjemme igen i vor gamle bolig.

Vort venskab varede til Christian Delf døde i 1961 hjemme i hans kære Sønderborg. Hver gang vi kom sammen i vore hjem – og det skete ofte i årenes løb – opfriskede vi de glade minder fra vor navertid fra 1910–1913. Vi havde jo gjort den erfaring, at det var godt for unge mennesker at komme

ud i verden og lære at stå på egne ben. Vore omkostninger havde ikke været helt gratis. Ofte led man afsavn, når pungen var tom, og man kunne komme ud for at sulte og fryse. Men man lærte at klare sig i enhver situation, fik mange gode kammerater og kom hjem med et fond af menneskekundskab og dygtiggjort på sit faglige område. Det var i åndelig forstand en god tæreskilling til den lange vandring ad livets snørk-lede landevej.

En sønderjysk lærer i oplysningstiden

AF JENS LAMPE

Lærer Jens Lampe, Sønderborg, har fundet enkelte småtræk frem om en rationalistisk lærer i Adsbøl.

Lærde systematikere har kaldt slutningen af 1800-årene for rationalismens periode eller oplysningstiden. Det lys, der skulle spredes, kom fra menneskets åndelige natur. Fornuften kom i højsædet, og adskillige akademikere og bogligt dannede brød mere eller mindre bevidst med det overleverede autoritetsprincip og lod fornuften være den højeste dommer i alle spørgsmål. En hel del præster holdt oplysende foredrag om Gud, dyd og udødelighed og gik stærkt ind for ædruelighed, kartoffelavl, vaccination, køkkenhavedyrkning osv., endog på prædikestolen – i stedet for at forkynde evangeliet.

Oplysningstiden fik stor betydning for folkeundervisningen, og især filosoffer som den engelske John Locke (1632–1704), den franske Jean Jacques Rousseau (1712–1778) og den tyske Immanuel Kant (1724–1804) kom til at præge den kulturelle udvikling i en årrække. Oplysningstankerne afspejles i Danmark hos talrige forfattere, hvoraf der er mest grund til at nævne Ludvig Holberg, J. S. Sneedorf, Jens Kraft og F. C. Eilschou. Men den person, som rent praktisk fik størst indflydelse på den danske folkeskole, var utvivlsomt den tyske godsejer Friedrich Eberhard von Rochow, som oprettede en mønsterskole på sit eget gods og ønskede, at der i alle folkeskoler skulle undervises i jævne og nyttige ting, og at almuen skulle befries for gold overtro og gamle fordomme. Rochow krævede hverdagsundervisning, årgangdeling, gode undervisningslokaler, lærerbiblioteker og elevbiblioteker, og at

verdslige bøger i det hele taget fik en større plads i undervisningen. Han indførte nye fag som forstandsøvelser, hovedregning og almenyttige kundskaber og blev ophavsmand til et nyt undervisningsmiddel: læsebogen, der siden har spillet en fremtrædende rolle i modersmålsundervisningen i børneskolen.

Sine idealer forsøgte von Rochow at realisere i nogle af de skoler, som han indrettede på sine godser, og der gik ikke mange år, før disse skoler kom til at virke som mønstre for danske landsbyskoler, oprettet af forskellige adelige personer, som f.eks. Johan Ludvig Reventlow (1751–1801).

Den pædagogisk interesserede hertug Frederik Christian af Augustenborg (1765–1814), som var gift med Louise Augusta, Caroline Mathildes og Struensees datter og medlem af den store skolekommission, nedsat 1790, ejede slottene Augustenborg og Gråsten med omliggende jorder og landsbyer og var interesseret i at skaffe sine skoledistrikter dygtige og veluddannede lærere. I 1795 fik han ansat en dimittend fra seminariet i Kiel, Lorentz Lorentzen, født i Ladegårdskov ved Gråsten 1773, som degn og lærer i Adsbøl, men allerede 1802 flyttede Lorentzen til Lysabild på Als, hvor han døde 1827. Han fik en afløser, som kom til at virke i Adsbøl i 42 år, og da han var en typisk rationalist »på godt og ondt«, men mest det første, kan han nok fortjene at blive taget frem af glemslens mørke.

Det var Jørgen Peter Jessen. Han blev født på Bjerndrupmark i Kliplev sogn den 3. maj 1778 som søn af kådner Jes Petersen og hustru Kirsten. I kirkebogen kaldes han ved dåben Jørgen Petersen, men da han blev voksen og indskrevet på seminariet, kaldte

han sig efter gammel skik med sin faders fornavn efterfulgt af -sen (patronymikon). Han blev konfirmeret i den danske Helligåndskirke i Flensborg 1794 og blev samme år ansat som hjælpelærer i Tørsbøl skole, hvor han virkede et år. Samme stilling varetog han i Tumbøl, Felsted sogn 1795–97. De to følgende år opholdt han sig på seminariet i Kiel, der var oprettet 1781 af Johan Cramer, som havde været hofpræst og professor i København. Her blev Jessen præget i rationalistisk ånd og fik en grundig undervisning i bl.a. metodik, pædagogik og praktisk skolegerning. Efter dimissionen virkede Jessen 2 år som huslærer for kaptajn Lorenzens børn i Egersund og 2 år for gårdejer og teglværksejer Claus Clausens børn i Bøsbæk på Broagerland, og i 1802 kom så kaldelsen til lærer og degn i Adsbøl efter hertugens ønske. Den 7. maj 1803 blev han i Adsbøl viet til Frederikke Ernst, datter af Henrik Ernst og Sophie f. Jensen, med hvem han fik 5 børn.

Selv om den tyske indflydelse dengang var overordentlig stor på alle kulturens områder og det tyske sprog udbredtes fra hertugens hof og de fleste offentlige myndigheders kontorer og til trods for at Jørgen Jessen på seminariet i Kiel var blevet undervist på tysk, vidner mangt og meget om, at han både som privatmand og lærer holdt fast ved det danske – måske ikke så meget ud fra en patriotisk motivation som ud fra sin tids såre praktiske og fornuftige ideer: når man nu var den danske konges undersåt i et område, hvor stednavnene vidnede om gammel dansk bosættelse, og dansk var ens modersmål, ville det naturligste være, at sprog og sindelag dækkede hinanden, at man talte dansk og som lærer underviste på dansk – uden dermed at forsømme nabolandets sprog. Men det, som var en selvfølge for Jørgen Jessen, var ikke en selvfølge for alle. Det mærkelige kunne ske, at landsdelens egne børn efter studier i Kiel eller andre universiteter sydpå vendte til-

bage til deres hjemstavn og skrev breve på tysk eller, hvis det drejede sig om præster, prædikede for deres landsmænd i et sprog, disse ikke forstod.

Jørgen Jessen ikke blot underviste på dansk, hvad han iøvrigt også var i sin gode ret til, men han oprettede en læsekreds for kolleger i omegnen og i dette bibliotek udgjorde de danske bøger grundstammen. Han virkede desuden for, at gode danske lære- og læsebøger vandt indpas i provstiets skoler.

Kort efter sin kaldelse sendte han sin sognepræst og foresatte (som skoleinspektør) Friedrich M. Meyer (præst i Adsbøl 1801–07) sit forslag til en undervisningsplan og udtrykte samtidig ønske om at koordinere sin kristendomsundervisning med sognepræstens, således at man trak på samme hammel, og degnen foreslog, at enten Meyer eller han selv udarbejdede en detaljeret plan for denne.¹ Til læseøvelserne ønskede Jessen den tidligere nævnte von Rochows »Børneven«, som var blevet oversat til dansk. Jessens ret høflige brev, men kollegiale tone blev totalt misforstået af sognepræsten, som blev fornærmet. Sådan kunne en simpel degn ikke skrive til sin sognepræst!

Men Jessen lod sig ikke forskrække. Han fortsatte sine aktiviteter ufortrødent. Som sin tids rationalister var han besjælet af den tro, at hvis folk blot fik mere fornuftig og god oplysning, ville sæderne forbedres, alt godt blomstre og menneskene nå frem til større tilfredshed og lykke. Ved at fremelske flid, arbejdsomhed, dygtighed, retskaffenhed og andre dyder, ville samfundet blive bedre. Han anskaffede derfor en række bøger i tidens ånd til skolens relativt gode bibliotek.

Den skoleinteresserede hertug Frederik

1. Omtalt i G. Japsen: Det dansksprogede skolevæsen i Sønderjylland indtil 1814 (Tønder, 1968) side 353.

Christian havde ladet bygge en helt ny skole i Adsbøl 1803 for kirkens regning, og både kirke- og fattigkassen ydede bidrag til Jessens bogkøb. I skolestuen benyttedes f.eks. Peter Prahls »Fortællinger for Børn«. Forfatteren var bornholmer (1761–1795) og blev senere præst i Vedsted og provst i Tønder. To af hans sønner blev også præster her i landsdelen. Endvidere benyttedes Thonboes »Læsebog for Begyndere«, Vessels »Fabler for Børn« og Bendixens Regnebøger, oversat til dansk af degn A. Espensen, Tandslet. I bibelhistorie benyttedes Nicolay Boysens, den første danske bibelhistorie i Slesvig. Boysen (1751–1829) var diakon i Ullerup og senere sognepræst i Nybøl. Bibelhistorien blev trykt i Haderslev 1796. Af den omfattende liste over bøger, som Jessen anskaffede til udlån, ses tydeligt, hvor højt han værdsatte det danske sprog.

Selv ydede han også sine beskedne bidrag til dansk pædagogisk litteratur, idet han udgav følgende bøger:²

»Almuens fromme Ven, eller Anledning til at vorde god og lykkelig« (trykt hos Karl Wiswe, Sønderborg, 1818, 274 sider).

»Udvalgte Bibelsprog, Tankevers, Skole-

sange og Skolebønner til Brug i Landsby-skoler« (Wiswe, Sønderborg, 1820, 144 sider).

»Børne-Spejlet – En moralsk Læsebog for den tilvoxende Skole-Ungdom« (Wiswe, Sønderborg, 1826, 176 sider).

»En liden Samling sange for Almuen« (1831).³

I 1843 havde Jessen virket som lærer i 50 år, deraf 40 år som lærer og degn i Adsbøl. Kong Christian 8. udnævnte ham til Dannebrogsmænd og han blev fejret ved en fest i forældre-kredsen. Året efter, den 14. januar 1844 døde Jørgen Peter Jessen i Adsbøl.

2. Uddrag af Jessens bøger findes i J. H. Frees: Af Graastens Historie indtil Aaret 1835 (1929/30). Særtryk af Flensborg Avis.

3. Omtalt i »Årbog for Dansk Skolehistorie«, 1970, side 26.

KILDER:

Åbenrå Provstearkiv, skolesager ordnet sognevis: Adsbøl: numrene 1060, 1068, 1092, 1093. Lübker, Schröder og Alberti: Lexikon der Schlesw.-Holst.-Lauenburgischen und Eutinischen Schriftsteller 1796–1828.

Et sønderjysk feriebreve fra slutningen af 1800-tallet

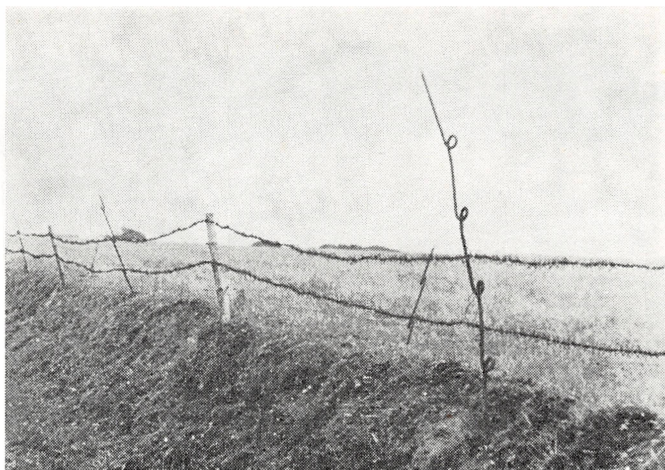
Kjære Mathilde

Da vi nu atter ved Guds underfulde Styrelse haver fri over for hverandre så vover jeg herved at henvende den Bøn til dig kjære Mathilde bliv min Kone som du en Gang har lovet mig husker du endnu de mange lykkelige Timer vi haver tilbragt i hinandens Selskab, kjære Mathilde du kan umuligt haver glemt mig, thi jeg har ikke kunnet glemme min første Kjærlighed, kjære Mathilde at jeg vil antage mig dine Børn som mine egne

behøvs jeg vist ikke at sige dig, og at jeg vil dele min Formue med dem ligegodt med mine egne derover kan du være overbevist – Kjære Mathilde opfyld min Bøn? Skjænk mig den Kjærlighed som du engang har skjænket mig, jeg beder blot om din Kjærlighed, thi jeg elsker og agter dig højt derfor beder jeg skjænk mig din Hånd opfyld min Bøn og sende mig et Svar

din C. Albers
Senius Tiedemann

Pigtråden og jernskruepælene udnyttedes af beboerne til markhegn. Bemærk pigtrådens »lådne« udseende. (Fot. 1934).

Mere om Sicherungsstellung Nord

AF THØGER BANG

I februar/marts 1975 skrev Ulrich Holstein en større artikel om Sicherungsstellung Nord. Professor, dr. phil. Th. Bang, Kbh., knytter nogle bemærkninger til artiklen og illustrerer dem med en række private fotooptagelser.

I fortsættelse af Ulrich Holsteins beskrivelse af stillingen i Sønderjysk Månedsskrift nr. 2/3, 1975, skal der i det følgende gives nogle spredte supplerende bemærkninger. Til dels vil det ske i tilknytning til nogle fotografier taget i perioden 1934–41, og på den måde belyse hvor hurtigt (eller langsomt) et sådant i landskabet irrationelt element forsvinder.

De største dæmningsanlæg til etablering af oversvømmelser foran stillingen var ved Gelså og Sønderå, og her findes også det vistnok eneste daterede og signerede af forsvarsanlæggene, nemlig »Pionerbroen« ved Hjartbro, der skulle tjene som stemmeværk, og hvor man stadig kan læse »Erbaut – Ers.

Pionier Komp. 10 – 1918« støbt på broens side.

Pigtråden i spærringerne var ofte svær og så tæt besat med store pigge, at den set på afstand får et låddent udseende. Når der er skrevet, at man ikke kunne fatte med en hånd mellem piggene er det altfor mildt udtrykt, der kunne på 20 cm tråd være 36 stk. 3 cm lange pigge; beboerne kaldte den for »russisk pigtråd«, og det sagdes, at den stammede fra erobrede fæstninger i Polen. Men man kunne også stedvis møde brede spærringsbælter udført udelukkende af glattråd, et sådant er endnu 1934 af forf. set i Stenderup Skrøb (v. for Toftlund); det er måske nok forårsaget af en momentan mangel på pigtråd, men er mere effektivt end man umiddelbart skulle tro. Det bringer tanken tilbage til tiden før pigtrådens opfindelse (patentet fra 1874–75): Sønderjylland var stedet for Europas første anvendelse af jerntrådshegn som militært hindringsmiddel, nemlig – omend i mindre målestok – foran

Skyttegravene var kun udgravet i 30–40 cm's dybde, men endnu 1941 kunne det kamtakkede mønster af deres rande spores. T.h. ses toppen af et betonrum, som tre år efter blev inddraget i Kriemhild-stillingen (upløjet græs jord ved nuv. renseanlæg NØ for Toftlund).

Dybbølskanserne 1864 (man har ofte skrevet, at det var verdens første, men det er ikke rigtigt, idet midlet var brugt få måneder tidligere ved Fort Wagner ved Charleston i den amerikanske borgerkrig)¹.

På steder med høj grundvandstand kunne betonrummene være udført som ganske lave liggerum. Det var tilfældet ved Fiskholm og – mest udpræget – vest for Skærbæk ud mod

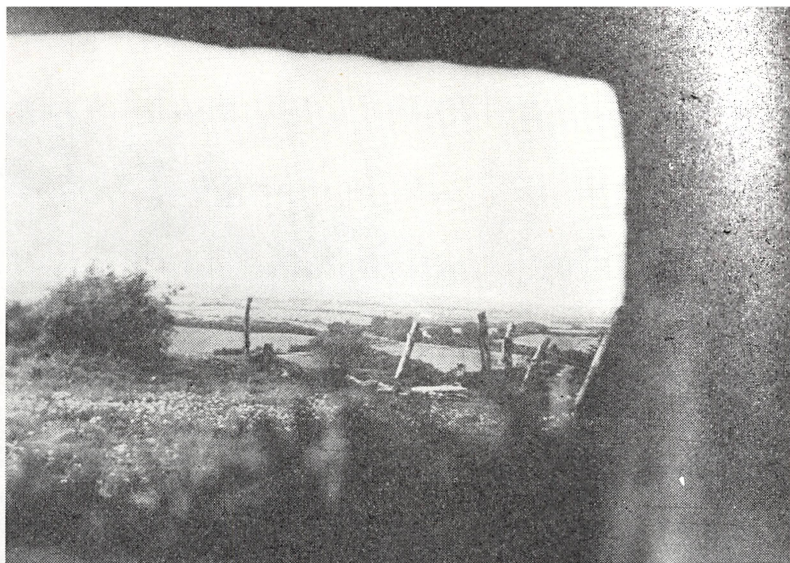
havdiget, hvor et af rummene havde en loftshøjde på kun 70 cm; rummene havde træbeklædning under loftet, da det under beskydning kan være farligt at berøre en fri betonflade. Typen var brugt i Flandern 1916–18, men den danske tegning af det nævnte rum vandrede over Øresund og blev kendt af utallige svenskere, idet den 1923 blev optaget som illustration i det største svenske konversationsleksikon².

1. Corps of Engineers, Professional Papers nr. 16, New York 1868, s. 232.

2. Nordisk Familjebok bd. 35, sp. 1122.

Stedvis var der endnu bevaret pigtrådsspærringer på træpæle 20 år efter. (Stenderup Skrøb, 1937).

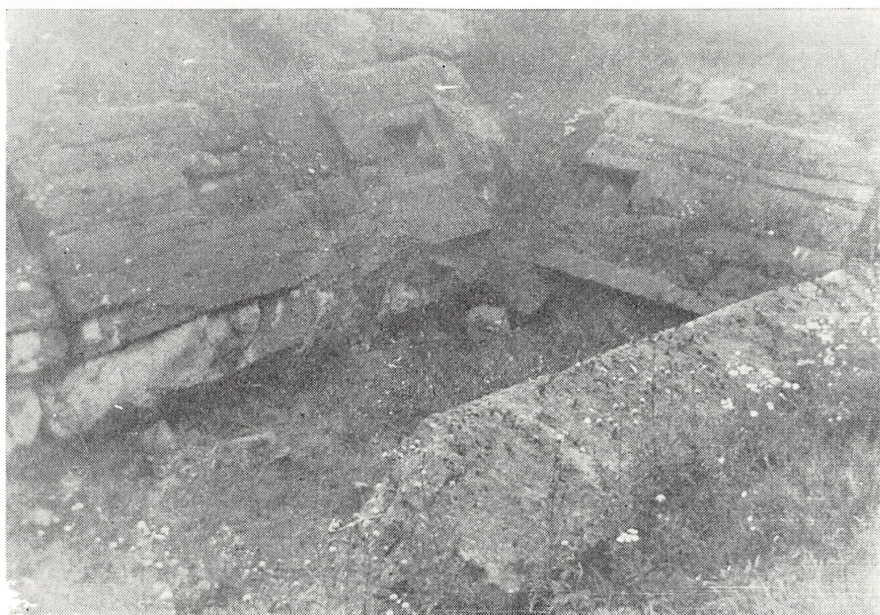
Udsigt gennem udkigsspalten i kommandostationen, Store Borgbjerg. Synsfeltet rækker til Skamlingsbanken. (Fot. 1934).

Alle kanoner var fjernet før genforeningen, og med hensyn til skytsets art kunne man i 1921–22 kun slutte ud fra selve batteristillingernes indretning og nogle vage beboerudsagn. En skelnen mellem lette og mellemsvære batterier er ret tilfældig, og når de danske militære rekognosceringer for disse batterier er tilbøjelige til at angive kalibrene 9, 12 og 15 cm, så turde det skyldes,

at dette var standardkalibrene for de mange i Danmark udførte batterianlæg i perioden 1914–18.

For de svære kanoners vedkommende er situationen en helt anden. Standpladserne har tydeligt en fælles speciel karakter, og det er overordentligt værdifuldt, at det er lykkedes Ulrich Holstein at finde to fotografier af Rugbjergkanonen. Dermed for-

Typisk ingeniørsprængt rum. Væggene er væltet udad og loftet er slynget bort.

Ruinerne af betonrummene prægede landskabet i 1930'erne. På undersiden af den store loftsblok kan man se hvorledes en gang er gået ind fra venstre og drejet om den sorte jernbjælke. (Strandelhjørn 1937).

svinder megen af den mystik, som hidtil har knyttet sig til dette skyts, og medens man for eksempel tidligere har talt om at det kunne skyde til Esbjerg og Fredericia, så tør man vist nu påstå, at det næppe har kunnet række over den gamle grænse andre steder end ved Ribe. Tøjhusmuseet har set billederne, og måske vil kanonens art blive nærmere bestemt.

Som en kuriositet kan bemærkes, at betonrummene i batterierne ved Øster Gasse og Drengsted var camouflerede som huse ved hjælp af påmalede vinduer og ægte stråtage.

Den eneste bestanddel af stillingen som det danske militær kunne udnytte var radiostationen i Rødekro. Nogle af masterne blev flyttet til Ryvangen (København) og andre delt og anvendt ved mindre radiostationer.

Stillingens hovedelementer i 1920 var pigtråd og betonrum. Pigtråden fik den lokale befolkning (efter et løst skøn 3–4000 t jern, pælene medregnet). Af betonrummene blev nogle hugget i stykker, hvilket kunne betale

sig, hvis de indeholdt meget jern, især når der var jernbjælker i lofterne; men det var noget af et lotterispil, og da jernpriserne snart faldt, ophørte den trafik. Rummene kunne ikke indgå i en dansk forsvarsstilling, for de vendte jo den gale vej med indgangene og de tynde vægge mod syd. I 1922–25 blev de fleste så sprængt, kun 139 stk. forblev intakte; nu er der måske kun halvdelen tilbage. Sammenfaldne rester af pigtrådsspæringer findes nu kun ganske enkelte steder i skovområder, hvor de udgør et ideelt tilholdssted for gærdesmutter.

Men stillingens militære rolle var endnu ikke totalt udspillet. I efteråret 1944 koncentrerede den tyske værnemagt sig om selve rigets forsvar, og i linien Haderslev–Toftlund–Spandet byggedes den såkaldte Kriemhild-stilling³; ved Toftlund tangerede

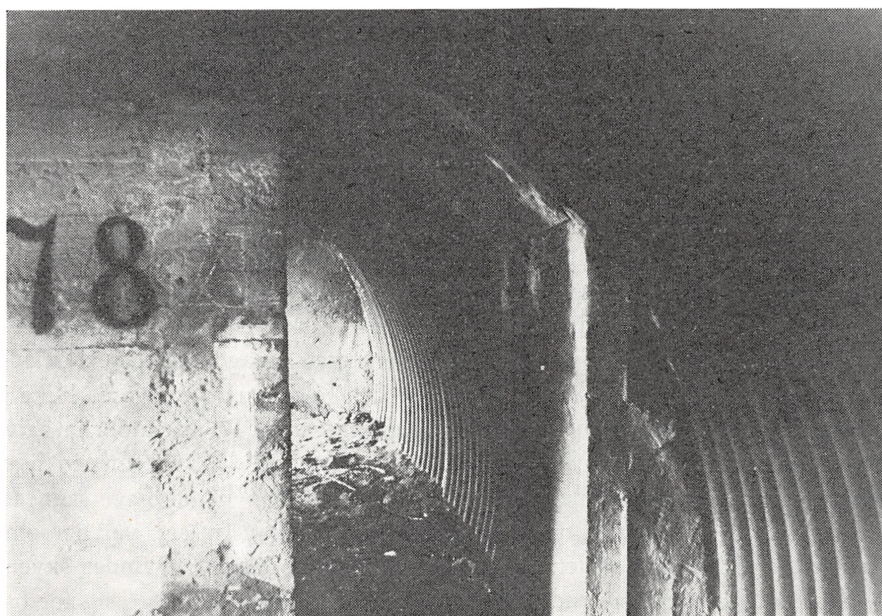
3. Johan Hvidtfeldt: Tyske forsvarsplaner imod invasion i Danmark og Slesvig-Holsten under de to Verdenskrige, foredrag på historikermødet i Stockholm aug. 1973.

den den gamle linie og et par intakte rum kunne udnyttes. Da de allierede så vestfra trængte ind i Tyskland blev Kriemhild-stillingen i foråret 1945 beordret vendt til forsvar mod syd, og Pothøjpartiet blev inddraget. Tæt vest for vejen Vedsted-Skovby ligger et maskingeværrum til flankering mod øst, og da dets ild også kunne spærre for en fjende, der kom sydfra, blev det udnyttet, idet der af tømmer blev bygget en tunnel, så man nordfra havde dækket passage om til rummets indgang på sydsiden (noget tilsvarende skete vist også med det på s. 56 hos Ulrich Holstein afbildede rum).

Sluttelig skal det nævnes, at der efter genforeningen fra dansk militær side blev publiceret to udførlige beskrivelser af stillingen. Den ene er en artikelse af M. P. Nørgaard i »Pioneren« (soldaterforeningsblad) okt. 1923 –jan. 1925, den anden er i en lærebog for Hærens Officersskole, Schat-Petersen: Stillingskrig, 1922.

Rundjernsarmerede rum gav kun lille udbytte af jern i forhold til det besværlige arbejde med at hugge dem itu. I forgrunden har der været plads for en feltkanon, indkørsel i højre side, og t.v. dør til foranliggende ammunitionsrum (SØ f. Toftlund, rummet omtalt hos U. H. s. 60; fot. 1937 (?)).

Ofte var rum støbt over bølgeblikshvælvinger, så den indre forskalning kunne spares. (Stenderup Skrøb 1934).

Svundne tiders rejsende oplever Sydslesvig

En ung fransk greve, Louis Henri De Loménie oplever Sydslesvig 1654

Den knap 20-årige Louis Henri de Loménie, greve af Brienne (1635–98), foretog 1654 sammen med sin hovmester en rejse til Danmark og Sverige. En kortfattet latinsk beskrivelse af denne rejse blev udgivet i 1660, men først hans i 1917 udgivne memoirer bringer en udførligere beretning om hans oplevelser. Oversættelsen til dansk af de sydslesvigske afsnit er foretaget af overbibliotekar Torben Glahn, København.

Sammen med en fransk gesandt kom de i august 1654 til Gottorp: »Hertugen havde modtaget ambassadøren storslået, og da han af ham fik at vide, hvem jeg var, blev han meget elskværdig mod mig og ønskede at vise mig sit bibliotek, sin stald og sit museum fyldt med sjældne ting fra Indien og Persien, hvortil den stakkels Olearius var blevet sendt af ham som ambassadør, og som tak var blevet hængt, da han kom tilbage, hvorved denne prins har blameret sig meget, da den mand, som har været så langt borte i hans tjeneste, var en bedre skæbne værdig.

Bagefter hilste vi på hans døtre, prinsesserne, af hvilke den ældste siden blev gift med kongen af Sverige, og den yngste med greven af Mecklenborg-Gustrow. Vi tog fra Gottorp efter frokosten, som varede temmelig længe, men hvor man næppe drak nok til at slukke tørsten, og slet ikke blev nødet. Traktementet var stort og delikat med kød og fisk. Endelig drog vi gennem Slesvig til Flensborg, hvor vi blev længe uden at man

ville lade os komme ind på grund af pesten, mens en forfærdelig regn var lige ved at drukne os i vore åbne vogne. Og da en ulykke aldrig kommer alene, blev hr. d’Avaugours audiens forsinket nogle dage, fordi kongen af Danmark havde unødige skruller ved at modtage ham, før den solformørkelse, som hans astrologer havde spået, var forbi. Den gode fyrste var meget overtroisk og helt grebet af astrologien.

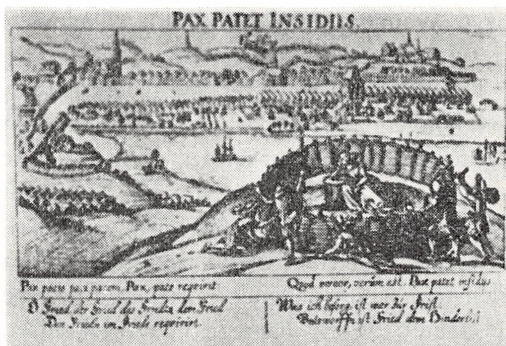
Den 12. august omkring kl. 9 om morgenen kom solen til syne i en tæt sky, formet som et horn med hver af spidserne vendt imod vest, den gav kun et nogenlunde klart lys. Resten af solen kom slet ikke frem, idet månen dækkede det meste af dens flade, dvs. af omridset, og så viste solen sig for os ligesom månen i dens hornede form, idet spidserne kom til syne tredie dagen efter dens konjunktion: die tertia a conjunctione. Derpå fratog en lille meget mørk sky os fuldstændig synet af solen i et halvt kvarter, og den forekom os mere ligesom sammentrængt og mindre end sædvanlig. Pludselig bliver luften urolig, og en sky, endnu sortere og tættere end den første, drager for dagens stjerner, skjulte den fuldstændig for vore blikke i godt og vel et kvarter. Da var klokken halv elleve, og i al den tid dækkede månen lige over solens skive. Man kunne have sagt, at den smule lys, den gav fra sig, var ligesom en svag skumring. Derpå forsvinder skyen påny, og solens hornspidser viste sig for os vendt mod øst. Lidt efter viste himlens fakkel (for ikke at sige solen) os sit milde ansigt

og udfyldte hele sin kugle, netop som klokken ringede elleve.

Da den ubegrundede frygt var borte, blev den franske ambassadør ført til audiens hos kongen i dennes kareter af overhofmarskallen og nogle andre officerer, og han gjorde mig den ære at lade mig stige ind i den samme vogn, han selv satte sig i. Hr. Blonde, la Routière, Akakia og markise d'O kastede sig uden hensyn til rangforordning ind i de andre vogne mellem de adelige fra den danske konges hof.

Kongen stod op i en stor sal med ryggen støttet mod et bord, hvorover der var en meget gammel og derangeret baldakin. Hr. d'Avaugour fortalte ham med få ord, som jeg meget tydeligt hørte, fordi jeg stod bag ved ham, at hans herre kongen havde betroet ham at forsikre den danske konge om sin vedvarende bevågenhed, og at Hans Majestæt skyldte svar på hans respekt og hengivenhed med gensidigt venskab og respekt, sådan som hans herre kongen også ventede sig af en fyrste, der var ligeså generøs som han selv. Derefter fortalte han ham om – jeg ved ikke hvilke krigsforberedelser, der blev gjort i Tyskland i hertugdømmet Bremen og bad ham om ikke at tage del i denne opstand – sådan var hans ord. Derpå gjorde han en dyb reverens og præsenterede mig for Hans Majestæt og de andre adelige i hans følge, den ene efter den anden, idet han nævnede navnene og titlerne på enhver, og i al den tid havde Hans Majestæt hatten i hånden og gjorde med den lige så mange sving i luften, som vi gjorde reverenser for ham. Derpå hilste vi på dronningen, som var tilstede ved audiensen med sine damer på række langs væggen. Hun gav os hånden og ville have at vi i hendes nærvær gav hånd eller rettere modtog den fra de damer, der var tilstede i salen.

Derefter blev kongens middag serveret, og hr. d'Avaugour blev bragt tilbage til det hus, man havde reserveret ham i byen, hvor han opholdt sig på Hans Majestæts bekostning

Flensborg 1623. I teksten kan man bl.a. læse ordet »fred« – det er bøjet i kasus på latin og tysk.

og opvartedes af hans officerer, og hvor vi fandt bordet dækket, og hvor vi drak så forfærdeligt, at jeg, skønt jeg kan tåle meget, blev overmåde fuld. Alt hvad jeg kunne gøre var at finde mit værelse, hvor jeg kastede mig på sengen uden at være istand til at klæmme mig af.

Hr. d'Avaugour kom op at skændes med en brutal fyr fra Norge, som var med til festen, og hvis man ikke havde skilt dem ad, havde de nok begge trukket kårdene og med et stød jaget dem i maven på hinanden, men sagen bilagdes, og næste morgen, da den norske adelsmand havde sovet rusen ud, bragte den overhofmarskal, som havde taget hans kårde og sat ham i arrest, ham uden kårde til hr. ambassadøren, som gerne tilgav ham og kun sagde: »Vi var fulde igår, min herre, De og jeg, og vi vidste ikke, hvad vi gjorde. Det var lige ved, at jeg havde jaget kården igennem Dem, og at De havde gjort det samme ved mig, men jeg forbliver alligevel Deres ven og tjener«. Den stakkels adelsmand blev så forbløffet, at han ikke tog til genmæle, og det gjorde han klogt i. Han var bange for, at man ville have hugget hans hånd af, fordi han havde trukket sin kårde i kongens hus mod en fransk ambassadør i overværelse af overhofmarskallen og kansleren, hvad der i sig selv var strafbart. Men

hr. d'Avaugour var for god til at tillade dette, og der skete ikke mere.

Dagen efter, da vejret var meget smukt, lod kongen af Danmark hr. ambassadøren invitere af sin overjægermester, for at gøre mere stads af ham, til en stor jagt, som han havde ladet forberede i Schwartzwalderskoven, dvs. den sorte skov, tre gode mil fra Flensborg, hvor vi fandt garnene og nettene udspændt, og en mængde vildt indkredset, ulve, harer, ræve og vildsvin, og ca. hundrede stærke bønder hver med en økse i hånden ifærd med at fælde store træer, for at placere jægerne mere bekvemt. Dronningen og hendes damer var med i selskabet, og hr. d'Avaugour kom med hele sit følge. Man viste os nogle prægtige heste, hvoraf nogle ikke havde tøjler, men kun en grime af reb under mulen, med hvilke man klarede sig lige så godt som med et bidsel, og vi fik hver en bøsse med en forsyning krudt og en meget fin jagttaske fyldt med kugler af rette kaliber. Derpå blev vi posteret i hver sit træ, således at vi ikke kunne såre hinanden, når vi skød. Da dette var gjort, blæstes og trommedes der signal med trompeter og pauker, på hvilket en koncert af horn og tyske fløjter svarede, hvad der lød ganske dejligt.

Man dræbte under denne jagt trehundrede hjorte og hinde foruden et ikke mindre antal rådyr og vildsvin, femogtyve ulve blev ryddet af vejen, sytten ræve, to grævlinge, syv harer, tredive tjurer og en vild tyr, som gjorde megen ravage og sårede en mængde hunde. Jeg dræbte selv atten stykker vildt. Dronningen skød med en forbløffende sikkerhed mere end femogtredive hjorte med egen hånd, men hun skød aldrig på hindene. Hændes døtre havde ikke så mange skrupler. Det blev kongen, som nedlagde tyren med en kugle mellem hornene, et meget smukt skud, fordi dyret løb temmelig hurtigt og tumlede rasende afsted på grund af mynderne, som bed den i bagen og lårene, et skud, siger jeg, det smukkeste jeg i mit liv har set noget menneske gøre.

Alle disse dyr blev nedsaltet, ellers var de blevet fordærvet, og kongen ville have, at hr. ambassadøren skulle laste sit skib, som skulle til Sverige, dermed.

Endelig tjente denne overdrevne jagt som føde for kongens hus i mere end seks måneder. Jeg spiste vild tyr, den var udmærket og desto mere fordi dronningen med sin hvide hånd havde tilberedt det store stykke, som på hendes bud blev bragt hr. d'Avaugour. Der var ikke sparet på ingefær, peber, kanel og sukker, og alligevel var det fremragende, ja jeg ved ikke af, at jeg nogensinde har smagt noget bedre. Det var bagfjerding og bov stegte i ovn, det ene i mild sauce, det andet tilberedt med peberrod. Da jagten var forbi, serverede man souperen for deres majestæter under et langt løvhang. Kongen satte sig for enden af bordet, dronningen ved hans venstre side og alle damerne på hendes side ned langs hele bordet. Hr. ambassadøren satte sig til højre for kongen ved den anden side af bordet og markisen d'O og jeg helt nede for enden på samme side som hr. ambassadøren, hver især over for vores jægerinder, for hver dame havde fået sin jæger, og en dame ved navn Bernstorff, ganske køn, blev min borddame, og en Diane Penne fik marquis d'O, som jeg har lært at kende på min sidste rejse til Mecklenburg, hvor han havde den største stilling blandt adelen.

Vi drak ikke ret meget, måske på grund af damerne, eller snarere fordi der var temmelig langt til vore natkvarterer.

Dagen efter var hr. d'Avaugour til afskedsaudiens, hvor han fik foræret en diamantbesat æske og en temmelig stor guld-kæde, det hele til en værdi af ca. 500 pistoles. Kongen og dronningen af Danmark viste mig megen hæder, og da min borddame fortalte dronningen, at jeg syntes meget godt om den bøsse, jeg havde benyttet under jagten, gav hun mig den som gave, skønt den ikke var mere end 15 livres værd i vore penge, men det, som kommer fra en hånd tilhørende en smuk dronning, den venligste i

verden, forbliver alene af den grund en meget kostbar gave.

Hr. ambassadøren tilbød mig på grund af pesten, der som jeg har omtalt, var i Danmark, at tage med ombord på Hans Majestæts yacht, der skulle sejle ham til Stockholm, men da jeg glædede mig til at se det smukke kongerige, som jeg ellers ikke ville have set, hvis jeg var sejlet, bad jeg ham undskylde mig, at jeg ikke modtog hans tilbud, og jeg forsikrede ham, at pesten ikke skulle gøre mig skade, da jeg havde det udmærket, og at jeg ikke frygtede den. Hr. Blondel fandt ikke denne grund overbevisende, og skønt han havde haft pest en gang i sit liv, var han alligevel mere bange for den end jeg, idet han sagde, at det ikke var det samme som børnekopper. Ikke des mindre holdt jeg fast på mit og ved at råbe højt, endte det med, at jeg fik min vilje, og gudskelov skete der os ikke noget.

Holsten er det smukkeste land i verden, men Danmarks øer er i mine øjne om muligt endnu dejligere.

(Et andet sted i sine erindringer fortæller greven af Brienne om en jagtepisode, der hører til Flensborg-opholdet):

Under en jagt, som blev holdt i Holstens skove på den danske konges bud, og hvor jeg deltog godt anbragt i et fyrretræ, gjorde

en stor bjørn sig den ulejlighed at aflægge mig et besøg. Jeg ville gerne have frabedt mig den ære, men for bedre at kunne genkende den, sendte jeg den et skud i kroppen. Det standsede den ikke, og skønt den tabte meget blod, forhindrede det den ikke i at klatre op i træet, hvor jeg var. Jeg ventede på den, da jeg ikke kunne gøre andet, og den løb selv ind i min lange kårde, og idet den øjeblikkelig slap sit tag, faldt den død ned af træet, hvor jeg igen gav den et skud i blinde, og det var dette sidste skud midt i panden, der fik hovedet til at springe i luften.

Efter dette gik jeg ned fra min post og tilbage til selskabet af frygt for et lignende tilfælde. Man spurgte mig, om jeg havde været bange, og det tilstod jeg ærligt. Den danske dronning, som har dræbt bjørne mere end én gang i sit liv, lo bare, men da jeg havde dræbt min fjende for at forsvare mit liv, mente de, som havde set den død, og ikke havde hørt min troskyldige tilståelse om min angst til den danske dronning, at jeg var mere modig, end jeg i virkeligheden er. En mere beslutsom person, end jeg, ville måske have følt sig endnu mere forlegen end jeg, så sandt som himlen plejer at hjælpe unge vovehalse såvel som gale og drukkenbolte.

Boganmeldelser

Hjemmetyskernes identifikationsproblem

Kai Detlef Sievers (red.): Beiträge zur Frage der ethnischen Identifikation des Bundes deutscher Nordschleswiger.

Akademiet Sankelmark har udgivet en bog redigeret af professor Kai Detlef Sievers med titlen: *Beiträge zur Frage der ethnischen*

Identifikation des Bundes deutscher Nordschleswiger. (Bidrag til spørgsmålet om Bund deutscher Nordschleswigers etniske identifikation). Hvis man griber bogen i håb om at få noget at vide om, hvori hjemmetyskernes identitet måtte bestå, bliver man skuffet. Bogen handler nemlig om risikoen for, at hjemmetyskerne assimileres i det danske samfund og om deres chancer for en

fortsat selvhævdelse; derimod får man kun meget lidt at vide, om hjemmetyskernes selvforståelse.

Der findes i Europa kun en meget begrænset litteratur om mindretal i forhold til flertal; i USA er litteraturen om dette emne til gengæld af overvældende omfang. Professor Sievers har ladet sine unge medarbejdere studere amerikanske sociologiske teorier for at se om de skulle kunne bruges på forholdene i Nordslesvig. Resultatet er nærmest negativt, men der er ofret megen energi på at finde indfaldsvinkler på stoffet svarende til de amerikanske.

Når det ikke lykkes at få teorierne til at fungere i vore hjemlige omgivelser, skyldes det to ting. Det ene er, at mindretal i USA gerne vil assimileres, medens det tyske mindretal i Nordslesvig lige omvendt kæmper for at opretholde sin identitet; og denne forskel gøres der også i bogen opmærksom på. Det andet forhold ligger i anvendelsen af begrebet etnisk. Efter den hidtil gængse sprogbrug er det tyske mindretal netop ikke et etnisk, men et nationalt mindretal. I ordet etnisk indgår afstammingsforhold som en væsentlig bestanddel. Etniske mindretal i USA er negre, puertoricanere, italienere, kinesere, skandinaver o.s.v. Det er meget uheldigt, at man i denne nye undersøgelse har svigtet det hævdundne begreb, et nationalt mindretal, for det er netop afgørende, hvis man vil forstå de særlige sønderjyske forhold, at fastholde, at afstammingsforholdene her kun spiller en meget begrænset rolle.

Undersøgelsen omfatter ikke det tyske mindretal som sådan, men medlemmer af dets centrale organisation, Bund deutscher Nordschleswiger. Materialet er samlet ved interviews med et repræsentativt udvalg af medlemmerne; men på det tidspunkt, da undersøgelsen blev gennemført, i februar 1973, havde foreningen intet centralkartotek; man fik medlemslister fra 11 af 13 distrikter; det lykkedes ikke at få oplysninger fra Sønderborg og Als. Det oplyses, at det i adskillige

distrikter var sædvane, at alle der kom til den årlige festforsamling og ved den lejlighed ydede et bidrag, blev betragtet som medlemmer, og således forekom det, at alle voksne familiemedlemmer blev anset for at være medlemmer af Bund deutscher Nordschleswiger. Disse lidt svævende forhold er med til at forklare, at 29 af de adspurgte (blandt 315) erklærede ikke at være medlemmer af organisationen uanset, at de var opført på listerne. I de 11 distrikter forefandt ialt 3634 medlemmer, deraf valgte man 10%, ialt 346, og der indkom 315 svar. De 315 blev inddelt i 4 aldersgrupper: de gamle, født før 1912, som havde en erindring om Nordslesvigs tilhørsforhold til Tyskland før 1920, de næstældste, der var født mellem 1913 og 1927, altså den kreds der havde medoplevet den tyske folkedels aktiviteter mellem de to verdenskrige, de næstnyeste, født mellem 1928 og 1940, på hvem krigsforholdene og de hårde efterkrigsår havde efterladt bestemte indtryk; og endelig de unge, født mellem 1941 og 1953, der havde oplevet trykket efter krigen og den fornyede anerkendelse ved København-erklæringen i 1955 – sådan hedder det i begrundelsen for den valgte inddeling. De adspurgte personer blev også inddelt efter erhverv eller social status. Der blev sondret mellem 4 grupper: selvstændige, afhængige, pensionister og uddannelsessøgende. Og så blev der stillet en lang række spørgsmål, alt blev puttet i en EDB-maskine, der så har spyet en masse tabeller ud. Disse er behandlet af flere unge forskere under forskellige aspekter.

Thiel Juncker Martensen har kaldt sit bidrag: »Socialstrukturen inden for Bund deutscher Nordschleswiger og dens betydning for assimilationsproblematikken«. Volker Schulte-Umberg kalder sin redegørelse: »Den etniske identifikations problem belyst ved familie og skolesystemet indenfor Bund deutscher

Nordschleswiger«. Dirk Willkommen har undersøgt kommunikationsforholdene blandt medlemmerne af Bund deutscher Nordschleswiger, og endelig har Christian Hennig behandlet emnet: »Bund deutscher Nordschleswiger således som foreningen opfattes af sine medlemmer«.

Thiel Juncker Martensen har haft en svær opgave i bestræbelsen på at overføre de amerikanske teorier på de nordslesvigske forhold. Det er næsten en overmenneskelig opgave, og det skal ikke bebrejdes ham, at der kommer såre lidt ud af hans anstrengelser. Men visse konkrete oplysninger kan være af interesse. Så vidt man kan forstå, bor ikke mindre end 24% af Bund deutscher Nordschleswigers medlemmer i Tinglev kommune. Tallet er af interesse på baggrund af, at Tinglev ved det sidste amtsrådsvalg fik 18% af de tyske stemmer i hele Sønderjylland. Men forskellen kan også være udtryk for, at talmaterialet er for lille til at drage rimelige slutninger af.

17% af BdN's medlemmer er landmænd, mens kun 6% af befolkningen i Sønderjyllands amt som helhed udøver dette erhverv. Det har overrasket anmelderen, at 50% af de ikke i Nordslesvig fødte medlemmer hører til den ældste gruppe, altså årgangene fra før 1912. Det viser hvor stærkt tilvandringen før 1914 gjorde sig gældende, og i hvor høj grad hjemmetyskerne først efter 1920 er blevet en selvfornyende enhed. Også her kan man nære tvivl om materialets bæredygtighed.

Ved formuleringen af spørgeskemaet har projektets tilrettelæggere haft den gode idé at spørge om fædrenes erhverv, og de kan derved udlede en forskydning af forholdet mellem selvstændige og afhængige; det går i begge retninger, men stort set viser det megen stabilitet. Hvis projektlederne også havde haft den gode idé at stille spørgsmål til de to ældste aldersgrupper om, hvad der var blevet af deres børn, og hvor de nu var henne i verden, så ville man have haft et ud-

mærket materiale til det afsnit, der kaldes den geografiske mobilitet eller vandringsbevægelserne. Man har nøjedes med at spørge: »Har De siden Deres 5. år skiftet bopæl?«; og det viste sig, at 57,5% mindst een gang siden deres femte leveår havde skiftet bopæl, og af disse var 30% kommet til Nordslesvig udefra, og 70% havde skiftet bopæl inden for Nordslesvig. Sådan som spørgsmålet er formuleret kan man desværre ikke få oplysninger om det for emnet nok så væsentlige og interessante, nemlig hvor stor har fraflytningen fra Nordslesvig været? På de givne grundlag kommer Thiel Juncker Martensen til det resultat, »at der ikke generelt foreligger en strukturelt betinget assimilation, selvom der foreligger visse tegn derpå. Hvorvidt disse tegn i fremtiden vil blive retningsgivende er svært at sige«. Mere vagt kan man næppe udtale sig; det er indlysende at man ved alene at undersøge tilvandring og indre vandring kun kan opnå en intetsigende konklusion. Hvis der derimod havde været mulighed for også at vurdere afvandringen kunne man have sagt noget væsentligt om den geografiske mobilitet som led i den almene strukturbetragtning.

*

Volker Schulte-Umberg stiller det spørgsmål, om den statsborgerlige integration i det danske samfund samtidig betyder afslutningen af mindretallets særlige stilling og dermed dets opløsning som etnisk gruppe. Det er altså assimilationsproblemet set fra en ny vinkel. Han fremhæver her familiens og skolens betydning som formidler af det etniske (altså rettere nationale) identifikation. For at få klarhed over, hvilken rolle forældrene har spillet, har de adspurgte været præsenteret for et spørgsmål om den interesse, deres forældre har vist for politiske problemer; dernæst har man stillet dem det spørgsmål: »Diskuterer De i den snævre familiekreds folkedelens problemer?« Det viser sig, at

16,5 % af de helt unge finder, at deres forældre ikke har særlige politiske interesser, men 48 % af de helt unge diskuterer aldrig eller sjældent mindretallets problemer i familiens kreds. Forsigtigt antydes det, at denne difference måske kunne skyldes, at dette tema undgås, fordi divergenser mellem generationerne indeholder et alvorligt konfliktstof. Men straks tilføjer forfatteren, at det jo også kan være begrundet i vore dages harmoniske forhold mellem det tyske mindretal og det danske flertal. Disse ræsonnementer er nævnt, fordi dermed et af de væsentligste problemer, når man vil studere den hjemmetyske folkedels identitet, er strejft, men også kun lige strejft. Man har ikke undersøgt, hvad tilslutningen til den nationalsocialistiske ideologi 1933–45 betød, eller hvad Fårhus-interneringen har betydet for de ældre medlemmer af Bund deutscher Nordschleswiger. Hvis man ikke har turdet spørge om tilhørsforholdet til NSDAPN eller til militære eller halvmilitære formationer osv., osv, så havde man nok uden besvær kunnet få oplyst, om de pågældende havde været interneret i Fårhuslejren, og hvilken betydning det havde for deres selvforståelse. Det skjules i al fald ikke i fødselsdagsartikler eller nekrologer i den tyske avis, om de pågældende har været interneret. Rent umiddelbart må man gå ud fra, at interneringen må have præget de to ældste aldersgruppers forestillingsverden.

Det nævnes i indledningen, at visse foreningsledere nærede ængstelse for at der kunne opstå uro i medlemskredsen ved en undersøgelse på grund af et medlemskartotek. Nogle ytrede angst for repressalier fra flertalsbefolkningens side, andre frygtede, at medlemslisterne kunne komme til forbundsrepublikken, og atter andre mente, at resultaterne af et forskningsprojekt, der var finansieret af den slesvig-holstenske landsregering, kunne få konsekvenser m.h.t. omfanget af støtten til folkedelen fra forbundsrepublikkens side; men udgiveren konstate-

rer afsluttende, at bekymringerne viste sig at være overdrevne. Når man betragter undersøgelsen på baggrund af disse forestillinger, må man naturligvis få forståelse for vanskelighederne, men det fritager ikke en seriøs forskningsledelse for at diskutere problemet og klart motivere, hvorfor spørgsmålene er så begrænsede som tilfældet har været.

Dirk Willkommen har undersøgt kommunikationen indbyrdes mellem medlemmerne af Bund deutscher Nordschleswiger, ikke mindst hvilket sprog de taler med hinanden. Af de 315 adspurgte svarede 200 eller 63 %, at de hyppigst talte sønderjysk med hinanden i familierne, 105 svarede højtysk, 5 rigsdansk og 2 plattysk. (Enkelte svarede ikke på spørgsmålet). Dette resultat bekræfter vel den almindelige opfattelse af den sproglige situation hos hjemmetyskerne. Det afgørende er imidlertid i hvor høj grad de opfatter tysk som det naturlige kultursprog. Hele mindretallets eksistens står og falder med, at de unge tilegner sig det tyske sprog i et sådant omfang, at de kan tage del i det tyske kulturliv. Det har været rimeligt at spørge de ældre grupper, om de havde talt samme sprog med deres forældre, som de nu talte i familien. Det kunne have givet en antydning af en udviklingstendens, som man umiddelbart ville forvente måtte gå i retning af en større procentdel sønderjysk-talende. Et fingerpeg i den retning er den oplysning, at af de i Sydslesvig fødte medlemmer af Bund deutscher Nordschleswiger taler 32 % sønderjysk i familien, og det gør ligeledes 18 % af de i det øvrige Tyskland fødte. Den sønderjyske dialekt har tilsyneladende i Nordslesvig en hvervende evne, hvad den ikke har, hvor den endnu bruges, i Sydslesvigs nordligste sogne.

*

Dirk Willkommen mener ikke at kunne konstatere en sproglig assimilation til rigs-

dansk hos hjemmetyskerne. Højtydsk står relativt stærkt, mener han, ikke mindst i den yngste gruppe, men gruppen som sådan er lille; og han udmaler det perspektiv, at der kan ske assimilation i randområderne, mens kernen foreløbig er relativt stærk. Men så rejser han det spørgsmål, hvad der videre ville ske, hvis processen fortsatte ind i den rent tysksprogede kerne. Dermed er han ude over, hvad interviewundersøgelsen kan bruges til, men overvejselsen afspejler det grundlæggende spørgsmål bag undersøgelsen: hvor stor er assimilationsrisikoen? Dirk Willkommen fortsætter sin betragtning ved at fremhæve, at politiske, sociale, økonomiske og kulturelle faktorer kan bremse en assimilation og vende den om til det modsatte. Også efter en afsluttet assimilation kan der igen indtræde fuldstændig nye udviklingstendenser. Betragtningen forekommer yderst pessimistisk.

Til sidst undersøger så Christian Hennig, hvorledes medlemmerne af Bund deutscher Nordschleswiger ser på deres forening. Afsnittet er fortrinsvis af intern interesse for foreningens ledelse, dog med undtagelse af et forsøg, der gjort på at få medlemmerne til at karakterisere sig selv på en skala med en række valgmuligheder. Spørgsmålet lød: føler De Dem som tysker, som *tysk* nordslesviger (med tryk på tysk), eller som tysk *nordslesviger* (med tryk på nordslesviger), som nordslesviger, som slesviger eller som rigsdansk«. De to sidste kategorier falder helt bort. Langt de fleste opfatter sig som *tyske* nordslesvigere med tryk på tysk, men blandt de yngre er der relativt flere der siger *tyske nordslesvigere* med tryk på nordslesvigere, og mange der siger nordslesvigere og ikke andet. Over halvdelen af de unge er at finde i disse to kategorier. Der er således hos de yngre en ganske klar tendens til en stærkere betoning af det regionale tilhørsforhold. Forfatteren drager den nærliggende konklusion, at assimilationstendensen blandt de unge er stærkt fremherskende; men om

denne tendens skal bremses, vil afhænge meget af om Bund deutscher Nordschleswiger kan blive mere attraktiv for sine yngre medlemmer, siger han. Bemærkningen er ret banal, men uanset dette næppe rigtig. En forening som Bund deutscher Nordschleswiger er så lidt som dens sidestykke syd for grænsen, Sydslesvigsk Forening, attraktiv for de helt unge. Først når unge familier skal til at vælge skole for deres børn, bliver de spørgsmål for alvor aktuelle, som kan motivere folk til at træde ind i en national folkedels organisation. Sådan som aldersgrupperne er delt op i undersøgelsen, er det svært at få helt klarhed over dette forhold, men nogle af tallene kunne tyde derpå.

Redegørelsen er forsynet med en indledning af professor Kai Detlev Sievers ikke alene om principperne for undersøgelsen og problemerne i forbindelse dermed, men også med en kort historisk oversigt. Denne er ganske utilfredsstillende og røber en skuffende mangel på kendskab til de faktiske forhold. Der er meget at gøre for historikerne på den anden side af grænsen med at tilvejebringe en realistisk historieopfattelse, hvad det dansk-tyske mellemværende ved grænsen angår; og historiske undersøgelser er nok så nødvendige og værdifulde som de sociologiske. Selvom man har al grund til at tro, at de unge forskere også har haft følelserne med i deres arbejde, efterlader undersøgelsen alligevel et lidt uhyggeligt indtryk af dissektion af en levende organisme.

For de hjemmetyskere, der beskæftiger sig med deres identifikationsproblem, er der ikke megen hjælp at hente i en sociologisk undersøgelse, som den her omtalte. Problemet kan kun klares ved en intens debat og ved at opgive de tabuer, der så længe har gjort det umuligt for dem offentligt at tale ud om den ældre generations forhold til nationalsocialismen.

Troels Fink.

Historien giver hverdagens baggrund

Heimatkundliche Arbeitsgemeinschaft für Nordschleswig, Heft 31–32, Jahrgang 1975.

Vel intet sted i Danmark har man historien så tæt inde på livet som i Sønderjylland, hvor historien giver vilkår og naturlig baggrund for den daglige tilværelse. Modviljen mod at dele det gamle hertugdømme Slesvig eller Sønderjylland var med til at befordre afståelsen af det hele område efter krigen 1864. Da delingen omsider blev gennemført ved genforeningen 1920 af den nordlige del af Sønderjylland med Danmark, arbejdede tyskerne fra 1920 til 1945 på at få grænsen flyttet mod nord, medens man efter 1945 fra dansk side arbejdede for at få den flyttet mod syd. Det hører til grænselandets vilkår, at mange danske har måttet kæmpe som tyske soldater i de to verdenskrige og at mange tyske er blevet straffet efter 1945, fordi de ikke tog tilstrækkeligt hensyn til, at de var danske statsborgere. Mange danske har måttet gå i tyske skoler, og tyske har måttet gå i danske skoler. Forhold som disse er produkt af et historisk forløb, der strækker sig tilbage i århundrederne. Derfor føles historien i grænselandet som mere vedkommende end så mange andre steder, og derfor er den historiske sans mere udpræget.

I Nordslesvig har vi således ikke mindre end tre historiske foreninger, nemlig Historisk Samfund for Sønderjylland, Historisk samfund for Als og Sundeved og så den hjemmetyske Heimatkundliche Arbeitsgemeinschaft für Nordschleswig. De tre foreninger udgiver serier af årbøger og skrifter, og Historisk Samfund for Sønderjylland ud-

giver endda en historisk månedspublikation, landets eneste, Sønderjysk Maanedsskrift, der nu går i sin 51. årgang.

Ved denne lejlighed skal vi se nærmere på den tyske forening i anledning af, at den i sin skriftrække har udgivet hefte 31-32, thi her har dr. Paul Koopmann søgt at give den nordslesvigske tyskhed livskraft ved at give den et historisk ståsted. Det er den befolkningsdel, der sædvanlig går under betegnelsen hjemmetyskheden. Det er den del af befolkningen i den danske ende af Sønderjylland, som taler dansk, men er tysksindet. Kulturelt er den et resultat af en fortyskningsproces, der er løbet gennem århundreder og i væsentlige træk er grundlagt allerede i det 14. og 15. århundrede; nationalt fandt afklaringen først sted i det 19. århundrede, politisk set er genforeningsåret 1920 det tyske mindretals fødselsår, men først i 1945 opdagede det tyske mindretal, hvor alene det i virkeligheden stod, en pinagtig opdagelse. For at citere Paul Koopmann, der selv havde været med i den 2. verdenskrig: »Hvilken malstrøm blev soldaterne fra de tyske hjem i Nordslesvig ikke trukket ind i, da deres frontindsats i 1945 skulde måles med statsborgerskabets alen. Da kunde ingen tysk bekendelse hjælpe dem, ingen henvisning til den tyske stat kunde hjælpe, når man stod for den danske domstol. Da var man henvist til sig selv alene. Da først begreb vi de grænser, der var sat for os. Vi har gjort den bitre erfaring det er at måtte følge andre normer, end der vilde gælde for os i Tyskland.«

Dette spørgsmål om normerne i grænselandet er stadig aktuel historie. Det er så brændende aktuelt, at de tyske historikere stadig går uden om den kritiske periode for det tyske mindretal. Derfor ser

man det ejendommelige, at det tyske mindretal, der ad historisk vej søger at afklare sine livsbetingelser, undgår at drøfte de begivenheder, der er de væsentlige i denne sammenhæng. Man har været bange for, at en drøftelse vilde splitte mindretallet i stedet for at give hjemmetyskheden det historiske grundlag, man kunde samles på.

Heller ikke det foreliggende hefte fra Heimatkundliche Arbeitsgemeinschaft für Nordschleswig repræsenterer nogen form for politisk-historisk selvransagelse. Man manifesterer sig stærkest gennem en polemisk betonet kritik, som den hjemmetyske historiker Gerd Callesen retter imod det 3. bind af Aabenraa bys Historie.

Karakteristisk for en anden side af hjemmetyskheden er den skildring, pastor emeritus Friedrich Jessen har givet af sin slægts hjemby, Lovtrup i Uge sogn ved Tinglev, og dens 12 gaarde. I Lovtrup blev der ved afstemningen i 1920 afgivet 39 stemmer for Danmark og 50 stemmer for Tyskland. Den nationale grænselinie gik mellem naboer og familiemedlemmer. Man forstår, at pastor Friedrich Jessen har lagt særlig vægt på at få frem, at han har samme tip tip tip oldefar som Erik Jessen, amtsborgmesteren i Sønderjyllands amt. I forbifarten får vi også at vide, at Erik Jessens bedstefar har været guldgraver i Australien. Dog står der intet om udbyttet. Og der står heller ikke, hvordan det er gået til, at den ene gren af familien er blevet dansk og den anden tysk. Den sproglige placering af Lovtrup angives dog tydeligt med tilnavne som Moste Mi,

Lino Sypig, Gammel Ywe, Lene Pottekun, Jette kagkun, Kressen Smej osv.

Kun strejfvist kommer Friedrich Jessen ind på den Zweiströmigkeit, den tilknytning der er til henholdsvis dansk og tysk. Som tegn på sin egen fars fromhed citerer han et vers, faderen havde indskrevet i en arvet prædikenbog. Af citatet fremgår, at det var et dansk salmevers. Hvis Friedrich Jessen kunde afdække behandlingen af dansk og tysk i sin slægt, vilde det sikkert kunne yde et værdifuldt bidrag til den selvforståelse, som Paul Koopmann efterlyser indenfor det tyske mindretal, og som også kunde hjælpe den danske side til at forstå hjemmetyskheden bedre.

Men een ting er i hvert fald fælles, den nøjsomhed, de karrige kår, der har præget tidligere generationer. Om Ann Cathrin, der døde for 100 år siden, 74 år gammel, fortælles, at hun hvert forår barfodet gik til Tønder for at sælge et stykke tøj, hun havde vævet i vinterens løb, og så betalte hun skatten på amtshuset med udbyttet. Turen var over 25 km hver vej. Man gik jo i gamle dage. Da skræderiet ikke kastede meget af sig, måtte skræderens kone supplere indtægterne. Hun solgte boller og kauringer fra to store kurve, som hun bar i et åg over skuldrene. Hun hentede sine bagervarer til fods hos bageren i Tinglev, og hun vandrede rundt og falbød dem. Det var Jette kagkun. Hun døde i 1939, 91 år gammel, og længere skal vi altså ikke tilbage i historien for at føle afstanden til vor tid, der har sat tilværelsen på hjul.

bjs.

Søren Ryge Petersen:
Dansk eller tysk?

En undersøgelse af sprogforholdene i en flersproget sydslesvigsk kommune i 1973. Udgivet af Studieafdelingen ved Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig. 131 sider. Flensborg 1975.

Denne bog vil formodentlig først og fremmest interessere fagmanden på grund af sin metodik. Her er der tale om en harmonisk forening af traditionel sprogforskning og moderne EDB-teknik, hvilket også gør bogen læselig for ikke-fagfolk. Den slags eksempler er sjældne. Enten plejer nemlig den traditionsbundne humanistiske forskning skrækslagen at afvise nymodens påfund som EDB, eller også plejer den fuldstændig at underkaste sig for dermed at blive ædt op med hud og hår. Kun undtagelsesvis forenes tradition og teknik som her til en enhed.

Denne bog er bygget op på grundlag af 47 diagrammer og 116 EDB-tabeller med tilhørende kommentarer.

Den interesserede lægmand vil sikkert frem for alt blive fanget af emnet; og hvilket menneske med sproglige interesser - det være sig lægmand eller fagmand - kan for resten undgå at blive fascineret af sprogforholdene i Sydslesvig, hvor der stedvis lever fem talesprog side om side, nemlig plattysk (nedertysk), højtysk, sønderjysk, rigsdansk og frisisk. Dette er f.eks. tilfældet i Achtrup eller Agtrup i det gamle Sydtønder Amt (Kreis Südtondern), som er genstand for denne undersøgelse, hvis hovedresultater imidlertid nok kan have gyldighed også for andre dele af Sydslesvig. Dette øger naturligvis kun bogens aktualitet.

Agtrup ligger i den del af Sydslesvig, hvor sønderjysk tidligere var det fremherskende talesprog - uanset nationalt sindelag - og plattysk det vigtigste sproglige alternativ.

Ud fra bogens titel ville man på forhånd formode, at afhandlingen ville skildre brydningerne mellem disse to sprog.

Der er imidlertid mindre god overensstemmelse mellem titel og emne, idet det altdominerende træk i sprogudviklingen i Agtrup er, at begge de gamle regionalsprog, sønderjysk og plattysk, gennem de sidste årtier har været og stadig væk er udsat for et voldsomt pres fra højtysk talesprog, således at de i følge forfatteren nok vil være forsvundet som levende talesprog i løbet af et par generationer. Ved hjælp af diagrammerne demonstreres det, med hvilken forfærdende fart denne udvikling sker.

Der er med andre ord tale om et meget voldsomt sprogskifte. Dette skyldes flere forhold, hvoraf nogle er politisk betingede, f.eks. flygtningestrømmen østfra i forbindelse med Tysklands sammenbrud, og det danske mindretals hektiske opblomstring efter den anden Verdenskrig, som skærpede modsætningsforholdet mellem de dansksindede og de tysksindede i en sådan grad, at nogle i det oprindeligt sønderjysktalende Agtrup gik over fra dansk til tysk hjemmesprog for ikke at blive rubriceret som dansksindede. Der var således sket en politisering af talesproget, til trods for det gamle faktum i både Nord- og Sydslesvig at hjemmesprog og nationalt sindelag ikke er identiske størrelser.

Sådanne politiske »forstyrrelser« må tages med i vurderingen af det brogede sprogbillede, som Agtrup frembyder; men den væsentligste forklaring på sprogforskydningerne ligger ikke her. Overbevisende dokumenteres det, at årene fra ca. 1930 til ca. 1945 har været katastrofale for både sønderjysk og plattysk. Forklaringen herpå er først og fremmest, at der i dette tidsrum er sket et bevidst sprogskifte til fordel for højtysk i mange hjem, hvis stilling i denne sammenhæng er helt central. Denne proces fortsætter også i disse år, men det kan jo godt give stof til eftertanke, at processen for alvor

begyndte netop i årene fra 1930 og fremefter. Dette er næppe uden sammenhæng med politiske begivenheder.

I argumentationerne for dette sprogskitte møder man opfattelser, som også kendes fra den hjemlige diskussion omkring begreberne rigssprog - dialekt, f.eks. at udenforstående ser ned på dialekttalende, og at disse ofte skammer sig over at tale dialekt, eller troen på, at børnene får det lettere i skolen, hvis man ikke lærer dem et regionalsprog, som

man selv behersker, men i stedet forsøger at lære dem en rigsnorm, som man selv slet ikke behersker, hvorfor børnenes talesprog bliver fattigt og fejlfuldt.

Jo vist, i denne bog kan der hentes stof til eftertanke om hjemlige sprogforhold foruden det primære: oplysninger om sprogforholdene i Sydslesvig. Begge dele både for læg og lærd. Synd at begges læsning forstyrres af forfatterens sjuskede og ikke-fejlfrie sprogbeherskelse.

Bent Søndergaard

Grænselandsdagbog

VED FR. RUDBECK

SYD FOR GRÆNSEN

2. *august*: Flensborg skibsværft har ordrer på syv skibe til i alt 300.000 brt., hvilket sikrer værftet beskæftigelse frem til juli 1976. Samtidig henlægges 5 mill. DM til nyinvesteringer.

4. *august*: Det historiske rådhus i Rendsborg, som er nyrestaureret efter branden i 1973, får et klokkespil.

6. *august*: Sydslesvigsk Vælgerforening vil aldrig alliere sig med et tysk parti, erklærer landdagsmand Karl Otto Meyer på grænselandsstævnet i Rønshoved.

9. *august*: I skoleåret 1974/75 førte nedgangen i fødselstallene i Slesvig-Holsten til en nedgang på 2,7 pct. i de tyske folkeskoler, mens gymnasier og realskoler steg med henholdsvis 0,9 og 0,4 pct.

15. *august*: I følge den officielle statistik over landdagsvalget i Slesvig-Holsten den 13. april fik SSV sin højeste stemmeandel i Vollerwik kommune med 25,4 pct. og i Hareslev med 22,4 pct. I Flensborg faldt 16,1 pct. af stemmerne på SSV, mens Arnæs havde 16,6 pct. Der blev afgivet 1925 brevstemmer af de i alt 20.703 danske stemmer, hvoraf 310 faldt i valgkredse syd for Ejderen.

I et læserbrev i Flensborg Avis påvises, at danske attester, der skal anvendes overfor tyske myndigheder, i følge en dansk-tysk overenskomst af 1935, stadig af tyske myndigheder kan kræves oversat til tysk, mens noget tilsvarende ikke kan kræves af danske myndigheder.

I bladet Treklangen rejser forretningsfører Fr. Wingender spørgsmålet, om tiden ikke er inde til skabelsen af et sydslesvigsk billed-

galleri svarende til det nordslesvigske billedgalleri på Folkehjem.

21. august: Professor H. P. Clausen, Århus, meddeler, at han alligevel ikke ønsker at modtage opfordringen til at lade sig udnævne til dansk generalkonsul i Flensborg.

Bladet Vestkysten fastslår i denne forbindelse, at man bør overveje at afvikle generalkonsulatet i Flensborg, når en naturlig indehaver til embedet ikke findes.

22. august: I følge bladet Der Spiegel omgås de tyske forbundsbaner med planer om at nedlægge samtlige jernbanestrækninger nord for Hamborg med undtagelse af strækningen Hamborg-Lübeck-Puttgarten. Banen Hamborg-Flensborg skulle herefter blive nedlagt. Trafikminister, dr. Jürgen Westphal, Kiel, siger, at han tager disse planer overordentlig alvorligt. Slesvig-Holstens jernbanelinjen skal således reduceres fra ca. 1400 km til 240 km.

Tidligere redaktør ved Flensborg Avis og chefredaktør for Südschleswigsche Heimatzeitung, Tage Jessen, dør 76 år gammel.

25. august: Tyske videnskabsmænd har ud for øen Pelworm lokaliseret rester af landsbyen Stintebøl, som forsvandt i havet under den store stormflod i 1634.

Takket være støtte fra Morgenavisen Jyllands-Posten kan Foriining for nationale Friiske nu få opfyldt et længe næret ønske om udgivelsen af en frisisk læsebog.

Det sydslesvigske Samråd fremsætter i en udtalelse ønsket om, at embedet som generalkonsul i Flensborg besættes snarest muligt ud fra den opfattelse, at konsulatet, så længe det har eksisteret, har haft en kolossal betydning for udviklingen i grænselandet.

26. august: Undervisningsministeriet i Kiel har rettet en anmodning til Det sydslesvigske Samråd om en oversigt over samtlige

tilskud til de danske organisationer i Sydslesvig både fra kommuner, amter, landsregeringen og fra Danmark.

27. august: Undervisningsministeren i Kiel efterlyser et bedre samarbejde mellem de interesserede parter omkring Nordfrisisk Institut i Bredsted som forudsætning for nye overvejelser angående øgede tilskud.

CDU-fraktionen i Flensborg byråd protesterer imod alle overvejelser gående ud på at afskære Flensborg fra alle togforbindelser.

Landdagsmand Karl Otto Meyer udtaler i landdagen frygt for, at skibe, som kunne bygges på Flensborg skibsværft, herefter vil blive bygget i Kiel. Et forslag om gennemførelse af et nyt konjunkturprogram til fremme af erhvervsudviklingen i Slesvig-Holsten blev vedtaget med alle landdagens stemmer.

28. august: Skanse X i Danevirkestillingen vil som følge af motorvejsanlæg helt forsvinde. Skansen lå mellem selve Danevirke ved Slesvig og forpoststillingen i Bustrup.

Et forslag fra landdagsmand Karl Otto Meyer om oprettelse af et ombudsmandsembede afvises med CDU's og SPD's stemmer.

29. august: Skolepatruljemedlemmerne fra den danske Jørgensbyskole i Flensborg får overrakt Flensborg bys vandrepokal for skolepatruljer.

Flensborg Industri- og Handelskammer afviser skarpt planerne om nedlæggelse af banen til Flensborg. Planerne står i et oprørende modsætningsforhold til forbundsrepublikkens egnsplanlægnings- og regionalpolitik og skader landsdelens brofunktioner til Skandinavien.

30. august: Den gamle frisiske Sdr. Gøshereds-dialekt er nu bevaret på bånd. For 50 år siden taltes den endnu af flere hundrede mennesker.

NORD FOR GRÆNSEN

1. *august*: Der Nordschleswiger, som siden 1972 blev trykt på Modersmaalets trykkeri i Haderslev, trykkes nu igen af Flensburger Tageblatt.

Sprogforeningens midler udhules, derfor kan foreningen stort set kun støtte et forsamlingshus om året, udtaler formanden, fhv. gdr. Chr. Speggers, Mjang.

2. *august*: Den høje danske arbejdsløsheds-understøttelse og kørselsudgifterne afholder ledige nord for grænsen fra at søge job syd for grænsen, skønt Flensborg skibsværft kan bruge ca. 200 mand.

3. *august*: Der er endnu 1262 DSK'ere, oplyses det på årsmødet i Løgumkloster. Fhv. folketingsmand Jens P. Jensen, Agerskov, vælges til ny formand.

Færgeforbindelsen Årø-sund-Assens genåbnes.

6. *august*: Det dansk-tyske kontaktudvalg konstituerer sig med indenrigsminister Egon Jensen som formand. Udvalget får foruden de hidtidige 6 genvalgte medlemmer tre nye fra de politiske partier foruden de tre medlemmer fra det tyske mindretal og det består herefter af: Indenrigsminister Egon Jensen, undervisningsminister Ritt Bjerregaard, Erik Andersen, Peter Holst, Kristen Pouls-gaard, Ingomar Petersen, Johs. Burgdorf, Ebba Strange, Chr. Christensen, Kaj Hansen, Robert Brusvang, Harro Marquardsen, Arthur Lessow og Paul Koopmann.

7. *august*: 8165 personer flyttede i 1974 fra Nordslesvig, mens 8305 flyttede til landsdelen. 9836 personer skiftede bopæl inden for området, fremgår det af Danmarks Statistisk.

Tinglev kommune vil gøre en forstærket indsats for at få nye virksomheder til at flytte til kommunen. Det er kommunens

mål, at der oprettes 160 nye arbejdspladser årligt.

9. *august*: I en artikel i Der Nordschleswiger foreslår stud. jur. Hans Heinrich Ohlsen, at man som en konsekvens af mindretallets politiske udvikling opgiver deltagelse i kommende folketingsvalg, at der sker et øget engagement i amts- og kommunalrådsrepræsentationer, og at man i øget grad engagerer sig indenfor de danske partier.

11. *august*: Tønders nye seminarium og øvelsesskole indvies. Der er plads til 450 lærerstuderende. Undervisningsminister Ritt Bjerregaard fastslog i sin indvielsestale, at seminariet også med henblik på seminariernes fremtidige forhold vil være centralt placeret.

I Åbenrå åbnes en dansk-tysk kunstudstilling. 24 danske og tyske kunstnere udstillede.

12. *august*: Bestyrelsen for Sønderjyllandsrevyen vil undersøge mulighederne for etablering af en sønderjysk landsdelsscene med en fast stab af 12 skuespillere foruden gæstemedvirkende, og det er tanken dels at spille i købstæderne dels i forsamlingshusene.

14. *august*: Flensborg Avis udtaler i en leder glæde over planerne om en sønderjysk landsdelsscene og lover fuld opbakning fra Sydslesvig, når det bliver en virkelig sønderjysk scene, der optræder både i Nord- og Sydslesvig.

15. *august*: De tyske biblioteker i Nordslesvig har i 1974 haft et samlet udlån på 108.188 bind mod 194.901 i 1973 eller en fordobling siden 1970. 89.831 bind blev formidlet gennem bogbussen.

Sønderjylland har landets højeste dødsprocent. 98,3 pct. af de 1973 fødte børn i Sønderjylland var døbt pr. 1. januar 1975. På landsbasis er dødsprocenten 88,9 pct.

16. august: De 22 tyske skoler i Nordslesvig besøgte pr. 11. 8. 1975 af i alt 1586 elever mod 1624 i sidste skoleår. Der noteredes 125 nybegyndere mod 130 året før. 212 mod 207 elever besøger det tyske gymnasium og 51 mod 70 den tyske efterskole i Tinglev. Skolekonsulent Arthur Lessow betegner tallene som ret tilfredsstillende.

Dronning Ingrid deltog i den årlige gøglergudstjeneste i Løgumkloster kirke, som indleder Kloster Mærken.

Der ankes over, at dansk TV ikke viste sig ved Tønder seminariets indvielse, så lidt som ved gudstjenesten i Løgumkloster kirke, hvorimod det tyske fjernsyn var til stede ved begge lejligheder.

18. august: Programrådet for Sønderjyllands amt overvejer en lytterundersøgelse, som også skal omfatte danske kredse i Sydslesvig. For at skabe bedre dækning af forhold i Sydslesvig foreslås, at der ved Radio Syd ansættes en særlig grænselands-medarbejder.

19. august: Fredningsplanudvalget i Ribe og Sønderjyllands amter anbefaler en fredning af hele Kongeådalene af hensyn til områdets landskabsmæssige, naturvidenskabelige og historiske værdi. Fredningen skal dække et område på 5000 ha fra Knagemøllen sydøst for Vejen og til Gredstedbro.

Rektor for det tyske gymnasium i Åbenrå, dr. Karl-Heinz Sass forlader gymnasiet, idet han er blevet ansat som leder af centralkontoret for information og arbejdsplanlægning under det pædagogiske landsinstitut i Kiel.

21. august: Campingpladserne i Sønderjylland kunne i 1974 notere 1.214.900 overnatninger mod 1.285.900 året før. Også antal-

let af hotelgæster faldt, nemlig fra 296.200 til 211.300.

25. august: I Sønderjyllands amtsråd rejser Hermann Heil, Slesvigsk Parti, spørgsmålet om den bebudede nedlæggelse af jernbanen Hamborg-Flensborg og anmoder amtsborgmesteren om at optage kontakt med DSB, Flensborg by og landet Slesvig-Holsten.

I øvrigt er trafikforholdene helt afgørende for byens fortsatte udvikling. Der udtaltes ønske om, at amtets miljøadministration placeres i Tønder.

26. august: I Sønderjyllands amtsråd foreslår Hermann Heil, at tilskuddet til det tyske centralbibliotek forhøjes fra 90.000 til 100.000 kr., og at Heimatkundliche Arbeitsgemeinschaft på tilsvarende måde som Historisk Samfund for Sønderjylland gøres tilskudsberettiget.

27. august: Der regnes med, at motorvejsbyggeriet i Sønderjylland kan strækkes helt til Skovby vest for Haderslev i stedet for at standse ved Rise Hjarup.

På et regionsplanmøde i Gram oplyser borgmester Hans Rossen, at Gram sygehus ikke er opgivet endnu, idet der peges på de utilfredsstillende transportforhold til Haderslev.

29. august: Forbundskansler Helmut Schmidt og statsminister Anker Jørgensen mødes i Sønderborg for at drøfte økonomiske og politiske problemer. Der aflægges også et kort besøg hos det tyske mindretal på byens tyske skole.

Ledigheden giver måske en ny Alssundbro en øget chance, mente trafikminister Niels Mathiassen under et besøg i Sønderborg.

September

SYD FOR GRÆNSEN

2. september: Dansk Skoleforening i Sydslesvig udtaler sin forundring over forespørgslen fra undervisningsministeriet i Kiel om størrelsen af danske tilskud. Det fastslås, at disse tilskud på ingen måde kan fritage landsregeringen for dens forpligtelse overfor den danske og nationalfrisiske folkedel.

4. september: Uanset vanskelighederne ved at nå til enighed om Det sydslesvigske Samråds endelige vedtægter, finder Sydslesvigs danske Ungdomsforeninger, at samtalerne om emnet bør fortsættes.

Arnæs er med sine 641 indbyggere fortsat Vesttysklands mindste købstad.

Landdagsmand Karl Otto Meyer opfordrer i en udtalelse til Sydslesvigske Presse-tjeneste landsregeringen, de forskellige erhvervsorganisationer samt fagforeninger til en fælles protest mod de tyske forbundsbaners planer om nedlæggelse af al jernbanetrafik nord for Hamborg.

5. september: I løbet af tre år vil behovet for børnehaver i Flensborg være helt dækket. Siden 1966 er børnetallet faldet med 49 pct. Der findes i år 3540 børn i børnehvealderen. Antallet af børnehavepladser er nu 2429.

10. september: Elevtallet i Sydslesvigs danske skoler er steget fra 6029 til 6267. I alt er tilmeldt 680 begyndere i år mod 68 sidste år. Dansk Skoleforening regner med, at de faldende fødselstal vil medføre nogn nedgang i de kommende år.

13. september: Den i 1961 begyndende befolkningssnedgang i Flensborg på ca. 450 personer pr. år fortsætter. Mens der i 1970 blev født 1236 børn, fødtes i 1974 kun 958 børn. Mens byen nu har 93.776 indbyggere,

vil byen i følge prognoserne efterhånden komme ned på et indbyggertal på ca. 80.000.

Europa-akademiet i Husum, som især plejer samarbejde med de skandinaviske lande, har fået officiel anerkendelse af Europarådet.

15. september: Under den europæiske mindretalsunions kongres i København vedtages en henvendelse til fællesmarkedslandene og til de 35 nationer, der deltog i den europæiske sikkerhedskonference i Helsingfors, om at respektere og fremme de nationale mindretals rettigheder og frihed, og at mindretallene inddrages i drøftelserne om landenes regionalpolitik.

Unionens præsident, generalsekretær Hans Ronald Jørgensen, genvælges for to år.

17. september: Under en konference i Innsbruck om samarbejdet mellem grænseregionerne peges på det forbilledlige i de nordiske landes samarbejde med hensyn til miljøbeskyttelse, frihed til at søge arbejde i andet land og trafiksamarbejdet hen over grænserne, som kan danne et eksempel for de øvrige europæiske lande.

18. september: Efter indbydelse fra de danske kommunalbestyrelsesmedlemmer samles kommunerådet i Jaruplund-Veding kommuneråd til et møde på Jaruplund højskole ud fra den motivering, at de danske institutioner hører med i kommunens helhedsbillede.

20. september: Skoleinspektør Gerhard Wehlitz, Kappel, vælges til ny landsformand for Sydslesvigske Vælgerforening på landsmødet i Egernførde, hvor man i øvrigt gav sit samtykke til det spareprogram, som den slesvigholstenske landsregering har forelagt, såfremt byrderne fordeles socialt og regionalt retfærdigt.

Under en jubilæumsfest på »Sophiesminde« i Flensborg oplyste formanden for den tyske grænseforening, fhv. minister, dr. Hartwig Schlegelberger, at af den tyske

grænseforenings samlede budget på 10.183 mill. DM i det forløbne år, stammer 4,8 mill. DM fra tilskud ydet gennem landet Slesvig-Holsten og forbundsrepublikken.

22. september: Som den sidste af de 15 øer og halliger på den slesvigske vestkyst er halligen Nordstrandmose tilsluttet fastlandets el-strømnet. Halligen har 5 ejendomme og 27 beboere.

Dansk og tysk voksenundervisning i Slesvig-Flensborg amt vil etablere et samarbejde, især om danskundervisningen.

Kiel-landdagen vedtog énstemmig en SSV-opfordring til regeringen om indenfor landsbudgettet at foretage de nødvendige spareforanstaltninger under hensyntagen til regionale aspekter, hvor en erhvervsfremmende udvikling bør fremmes.

22. september: I Binebæk ved Slien har arkæologer fra Slesvig frilagt 25 oldtidsgrave, fortrinsvis høvdingegrave, som viste, at de døde var fastgjort til bunden af deres egetræskister ved hjælp af jernringe.

23. september: På Dansk Skoleforenings årsmøde i Lyksborg oplyses, at de samlede udgifter til skolevæsenets drift i 1974/75 beløb sig til 40,3 mill. DM. Heraf ydede den danske stat 26,4 mill. og landet Slesvig-Holsten 11,25 mill. DM. Desuden har landet, amter og kommuner til danske børnehavers drift ydet 740.000 DM, og landet har desuden til Jaruplund højskole ydet 125.000 DM eller i alt 12.115.000 DM i tyske tilskud. Af skoleforeningens øvrige indtægter på 1,8 mill. var ca. 850.000 DM forældrenes bidrag til børnehaverne.

24. september: Der findes endnu i alt 70 vindmøller i landet Slesvig-Holsten, heraf drives 7 endnu af vinden, mens en del drives ved elektricitet og andre er omdannet til lagerrum og restauranter. De ca. 200 år

gamle møller i Nebel på Amrum og på Pelworm hører til de ældste.

I Slesvig-Holsten må landevejstrafikken koncentreres om tre hovedakser; Hamborg-Itzehoe-Heide-Husum-Danmark, Hamborg-Neumünster-Flensborg-Danmark og Hamborg-Lybæk-Fehmern-Danmark, erklærer trafikminister dr. Jürgen Westphal ud fra de tyske forbundsbaners tydelige tendens til at forringe sit trafikmæssige tilbud til landet.

25. september: Kun vort eget parti kan varetage vore interesser, siger fhv. landdagsmand Samuel Münchow i en samtale med bladet Kontakt og afviser enhver tanke, en partipolitisk koalition med et tysk parti.

Skandia-forlaget i Flensborg udgiver en kortfattet dansk grammatik for tysksprogede udarbejdet af lektor Calmar Nielsen.

På Christianslyst holdes på foranledning af Dansk Erhvervsforening et økonomisk seminar mellem danske og tyske erhvervsøkonomer.

24.282 tidligere selvstændige kommuner i Vesttyskland er nedlagt som følge af kommunalreformer, hvilket svarer til ca. $\frac{2}{3}$ af det tidligere samlede antal kommuner. I Slesvig-Holsten er procenten kun 15,1. Mod tidligere 1378 kommuner er der nu 1170 kommuner og fremdeles fire kredsfrie byer. 1060 kommuner er samlet i amtsenheder. 545 komuner har under 500 indbyggere og 308 kommuner mellem 500 og 1000 indbyggere.

Dansk Centralbibliotek i Flensborg kan notere en ny udlånsstigning fra 305.838 bind i alt i 1973/74 til 333.600 bind i 1974/75.

29. september: Den nyvalgte SSV-landsformand Gerhard Wehlitz siger i et interview til Flensborg Avis, at han kraftigt vil understøtte det ønske, at Samrådet må blive det samlende organ med myndighed for alt dansk arbejde i Sydslesvig.

Plejeforældre fra Danmark til ferieborn

fra Sydtønder amts danske skoler mødes til et samvær i Læk.

NORD FOR GRÆNSEN

1. september: Der er givet grønt lys for etableringen af det fælles dansk-tyske toldområde på industriarealet i Padborg. Projektet, som vil koste mellem 35 og 50 mill. kr., skal være færdigt samtidig med motorvejen fra grænsen og nord på i 1978.

I en artikel i Der Nordschleswiger om det tyske mindretals ståsted siger den nyvalgte formand for Bund deutscher Nordschleswiger, gårdejer Gerhard Schmidt, at mindretallet må tage stilling til alle kulturelle og politiske opgaver, det får berøring med, som f.eks. udformningen af biblioteksloven, ændringerne i refusionssystemet mellem stat og kommune til bloktilskud og bistandsloven, hvorfor det også er vigtigt med en repræsentant i Folketinget under de enkelte loves behandling, fremfor et kontaktudvalg, som kun kan varetage rene mindretalsinteresser.

Der Nordschleswigers tidligere chefredaktør, Ernst Siegfried Hansen, skriver i bladet, at mindretallene aldeles ikke er et overstået begreb, men er kulturfænomener, som ikke kan bortdiskuteres.

2. september: Gårdejer Harro Marquardsen og tidligere generalsekretær Rudolf Stehr får overrakt Lornsenkæden af det slesvig-holstenske hjemstavnsforbund for deres arbejde for genrejsning og konsolidering af mindretallet.

3. september: Bürgerverein i Åbenrå vil tilbyde sin bygning til amt eller kommune til brug ved etableringen af en sønderjysk landsdelsscene.

Sammenslutningen af De nordslesvigske Handelsstandsforeninger beslutter på et møde i Gråsten i samarbejde med Flensborg In-

dustri- og Handelskammer at rejse krav om ophævelse af SAS' monopol på udenrigs-flyvning og ønsker en flyveforbindelse Sønderborg-Flensborg-Hamburg.

Professor Troels Fink pegede i et foredrag på Rødding højskole på det sønderjyske spørgsmåls forbavsende evne til at forny sig. Med Danmarks medlemskab af EF er problemstillingen fornyet igen.

5. september: To af de gamle huse fra Havbogade i Sønderborg vil med støtte af Sønderjyllands amt blive genopført i den gamle by i Århus.

6. september: Af Sønderjyllands amtskommunes 392.935 ha er udlagt: til byzone 8567 ha eller 2,2 pct., til sommerhusbebyggelse 883 ha eller 0,2 pct., til landzonebebyggelse 4296 ha eller 1,1 pct., og til den resterende landzone 379.189 ha eller 96,5 pct. Af byzonearealet er kun 137 km² inddraget til bebyggelse.

Repræsentanter for landsregeringen i Kiel orienterer sig i Sønderborg om udbygningsplanerne for den tyske privatskole.

9. september: Sønderjyllands amtsråds udvalg for teknik og miljø foreslår Miljøministeriet, at grænsevandløbskommissionens arbejdsområde udvides til også at omfatte tilløbene til grænsevandløb samt vandløbenes nedbørsområder til vandvinding og spildevand.

10. september: Hærchefen, generalmajor A. C. V. Vegger, oplyser under et Sønderjyllands-besøg, at Forsyningstroppernes befalingsmandsskole i Søgårdlejren definitivt nedlægges i 1976. Der vil dog stadig være militær i lejren efter den tid. Også i Tønder kaserne vil man fastholde et personel af en vis størrelse. Forsvarskommandoen er ved at undersøge, hvordan kasernen kan udnyttes.

Sønderjyllands amtsråd aflægger et officielt besøg i tyske mindretalsinstitutioner.

Amtsborgmester Erik Jessen vil gå ind for, at det tyske bibliotekstilskud forhøjes fra 90.000 til 100.000 kr. og at Heimatkundliche Arbeitsgemeinschaft anerkendes som tilskudsberettiget.

12. september: Prins Henrik åbner i Christiansfeld udstillingen »Bevar mig vel« i anledning af det europæiske bygningsfremningsår.

15. september: I mindet om de cisterciensermunke, der grundlagde Løgumkloster, afsløres en »Locus-dei« sten ved Løgumkloster kirke.

I anledning af den foreslåede fredning af Krusådalen er der rejst erstatningskrav på ca. 20 mill. kr.

18. september: En ny kørselsordning for skolekørsel i Tinglev kommune vil omfatte såvel danske som tyske skoleelever og eventuelt også børnehavebørn gennem fælleskørsel.

20. september: Under et besøg af 30 medlemmer af kommunalafdelingen under Indenrigsministeriet i Kiel erklærer Rudolf Stehr, at man bør stile efter at udbygge grænselandet til en dansk-tysk kontaktzone.

Radio Syd får omsider bevilget midler til også at kunne dække Sydslesvig, men må samtidig afkorte udsendelsestiden.

24. september: Unge af i dag kender ikke Skamlingsbanken, siger formanden for Skamlingsbankeselskabet Peter Eeg og tilføjer, at det ikke kan bebrejdes de unge, men de lærere, der skulle lære dem Danmarkshistorien.

De sønderjyske erhvervsråd vil gennem en række møder med tilsvarende nordtyske erhvervsorganisationer gøre en indsats for at øge samhandelen over grænsen.

Skorstensfejlerlauget køber amtmandsbo-

ligen i Tønder og vil indrette den som laugsbygning.

Fremskridtspartiets hjemmetyske folketingskandidat i Løgumklosterkredsen, Sv. Berdiin, mener ikke, at mindretallets selvstændighed berøres eller trues gennem politisk splittelse. Mindretallets rødder er stærke nok til et samarbejde med danske partier.

25. september: Haderslevegnens jagtforeninger og byrådets tekniske udvalg er enig om en plan om at gøre Haderslev fjord og dens bredder til et vildtreservat.

Tønder byråd foreslår i et oplæg til regionalplanlægningen, at der til støtte af en geografisk spredning af arbejdspladserne og en udviklingsforskydning fra øst til vest oprettes en jordfond, hvis midler anvendes til billiggørelse af arealer til industriformål, især på vesteregnet.

29. september: Sønderjyllands amtsråd forhøjede tilskuddet til det tyske centralbibliotek fra 90–100.000 kr. og yder 5000 kr. til Heimatkundliche Arbeitsgemeinschaft.

På den tyske skoles dag fratrådte skolekonsulent A. Lessow og afløses af rektor Peter Sønnichsen, Åbenrå.

I sin beretning sagde skolekonsulent Lessow, at udviklingstendenserne indenfor det tyske skolevæsen i Nordslesvig hverken gav anledning til optimistiske reaktioner eller til pessimisme.

30. september: Sønderjyllands amtsråd vedtog at anbefale, at der bygges et dige mellem Emmerlev Klev og Sild-dæmningen, både til sikring af den vestslesvigske marsk og til bedre udnyttelse af ca. 1000 ha nyindvundet land foran de nuværende diger.

En arbejdsgruppe i Åbenrå vil søge Kulturministeriet om støtte til etablering af en sønderjysk landsdelsscene med hovedsæde i Åbenrå.

OUGAARDS

Boghandel

Vi har altid det bedste af den nye og den ældre litteratur på hylderne

Haderslev - Tlf. 52 25 71

Grænselandets liv
Grænselandets sang

møder De i

Tydske Tidende

Syd- og Sønderjyllands store blad

De gamle jyske
kreditforeninger

JYDSK GRUNDEJER-KREDITFORENING
og
NY JYDSKE KJØBSTAD-CREDITFORENING
er nu

**KREDIT
FORENINGEN
DANMARK**

Herning: Århus:
(07) 12 53 00 (06) 12 53 00

**CHECK
KONTO**

De har hørt om det penge-løse samfund... det er noget med checks... det er noget nemt... noget der holder orden i det økonomiske. Tal med banken - de taler Deres sprog.

SYDBANK
- den sønderjyske bank

BOGTRYK . OFFSET . BOGBIND

Th. Laursens Bogtrykkeri A/s

Jernbanegade 8, Tønder, tlf. 72 15 50

Ildræthøjskolen i Sønderborg

Højskole med lederuddannelse i gymnastik, boldspil, fri idræt og svømning.

6 mdrs. vinterkursus for mænd og kvinder fra 3/10-28/3.

3 mdrs. sommerkursus for mænd og kvinder fra 3/5-28/7.

Tlf. (04) 42 18 48 Bent Brier

M. Schaumanns Klædefabrik A/S
Afd. for kemisk rensning TRYLIN
Haderslev

**WINDFELD-HANSENS
BOMULDSSPINDERIER A/S
VEJLE**

LØGUMKLOSTER HØJSKOLE
5 måneder fra januar. Korte kursus
juni-december.

ANDELSBANKEN

Sønderjyske afdelinger

Læs

Dannevirke

Sønderjyllands ældste blad

**Jyllands
Kreditforening**

HADERSLEV
TELEFON NR. (04) 52 27 25

Haderslev museum
Tlf. 52 23 62
Museet på Sønderborg slot
Tlf. 42 25 39

Tønder museum
Tlf. 72 26 57

Aabenraa museum
Tlf. 62 26 45

**Ladelund
Landbrugs og Mælkeriskole**
Brørup station

A/S Sønderjysk Frøforsyning
Frøavl & Frøhandel
Aabenraa

OVE ARKIL A/S
CIVILINGENIØR - ENTREPRENØR
HADERSLEV

**KREDIT
FORENINGEN
DANMARK**

**Spare- og Laanekassen
for Hobro og Omegn**

HADERSLEV BANK

AKTIESELSKAB

Selskabs- og udflugtskørsel

Ruteautomobil-Aktieselskabet
for Haderslev Amt og By

Haderslev, tlf. (04) 52 38 55

MORSØ STØBEGODS

Aktieselskabet
N. A. Christensen & Co.
Kongelig Hofleverandør
NYKØBING MORS

De fleste ta'r os for pengenes skyld

I Sparekassen træffer De folk med økonomi som speciale. Fagfolk, som ved, hvordan man får noget ud af pengene, og som gerne vil hjælpe Dem til en god handel. Det kalder vi Sparekassens Økonomi-service.

Tal med Sparekassen, før De handler. Uanset om det gælder køb og salg af værdipapirer, eget hus eller bare almindelige daglige økonomiske spørgsmål. De er altid velkommen!

Økonomiservice -

Spørg

SPAREKASSEN

HØJST ANTIK

Bredgade 4, Øster-Højst (14 km nord-øst for Tønder).

Sønderjyske antikviteter sælges.
E. Lund Christensen, Bredgade 4,
6254 Øster-Højst. Tlf. (04) 74 51 36.

DANEBOG HØJSKOLE - ALS

3 mdr. sommer-, 5 mdr. vinterskole

Tlf. (04) 46 41 12

Mogens Hemmingsen

TRY HØJSKOLE

9330
Dronninglund
Sygeplejehøjskole

SØNDERBORG HANDELSKOLE

Handelsgymnasium - Handelshøjskole-
afdeling

Sdr. Landevej 30 - Tlf. (04) 42 55 25

TØNDER STATSEMINARIUM

Grænselandsseminariet
Tilmelding for 1975/76 helst

1. maj, senest 30. juni.

Tlf. (04) 72 12 30

GRAM

KØLEANLÆG

BRØDRENE GRAM 1/3 • VOJENS